

Prosjektnotat nr. 6-2009

Per Arne Tufte

Husholdningenes økonomiske situasjon 2009

Betalingsproblemer ved finanskrisens begynnelse

SIFO

© SIFO 2009
Prosjektnotat nr. 6 - 2009

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporten er lagt ut på internett for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Statens institutt
for forbruksforskning
Postboks 4682, Nydalen,
0405 Oslo

Prosjekt notat nr. 6 - 2009

Tittel Husholdningenes økonomiske situasjon 2009 : betalingsproblemer ved finanskrisens begynnelse	Antall sider 45 sider	Dato 28.06.2009
Forfatter Per Arne Tufte	Prosjektnummer 11-2004-45	Faglig ansvarlig sign.
Oppdragsgiver SIFO Survey		

Husholdningenes økonomiske situasjon 2009

Betalingsproblemer ved finanskrisens begynnelse

av

Per Arne Tufte

2009

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
postboks 4682 Nydalen

Forord

Dette notatet er basert på SIFO-surveyen 2009, der en del av spørsmålene gjentas over tid. Målsetningen er å få økt innsikt i forbrukernes situasjon, med vekt på hvordan forbrukerne orienterer seg og gjør sine valg i markedene. Respondentene har i år besvart spørsmål knyttet til forbrukerkompetanse, forbrukerøkonomi, betalingsproblemer, politisk forbruk, reklame, barnefamiliers forbruk, klimaproblematikk og telefonsalg. Denne rapporten omhandler husholdningenes økonomiske situasjon, nærmere bestemt deres finansielle risikosituasjon per mars 2009, slik dette kommer til uttrykk i surveyen.

1001 respondenter i alderen 18 og 80 år ble i perioden 26. februar – 13. mars 2009 ringt opp av datainnsamlingsbyrået Respons Analyse AS. For at resultatene skal være mest mulig landsrepresentative for befolkningen i Norge anno 2009, er datamaterialet vektet etter kjønn, og alder. Notatet er basert på hurtigstatistikk, og er en enkel dokumentasjon før mer grundige analyser foreligger.

I referansegruppen for SIFO-surveyen sitter Terje Isaksen (Forbrukerrådet), Bjørn Erik Thon (Forbrukerombudet), Ole-Erik Yrvin (Barne- og likestillingsdepartementet), Kjell Sunnevåg (Konkurransetilsynet), Ragnhild Brusdal (SIFO), Randi Lavik (SIFO), Christian Poppe (SIFO) og Lisbet Berg (SIFO). Sistnevnte er prosjektansvarlig. Referansegruppen er ikke ansvarlig for innholdet i notatet.

Oslo, juni 2009

Statens institutt for forbruksforskning

Innhold

Forord.....	5
Innhold	7
Sammendrag.....	9
1 Innledning.....	13
1.1 Oppbygning av rapporten.....	13
1.2 Husholdningenes økonomiske rammebetingelser - finanskrisen	13
1.3 Metode	16
2 Generelle trekk ved husholdningens økonomi.....	17
2.1 Reduksjon i husholdets inntekt	17
2.2 Økning i husholdets utgifter.....	18
2.3 Sparing	19
2.4 Ekstraordinære avdrag på lån.....	19
2.5 Nye lån	20
3 Kredittfinansiert forbruk.....	23
3.1 Ordinære forbrukslån	23
3.2 Kredittkort.....	24
3.3 Kun betalt deler av kredittkortregningen	25
3.4 Rammelån	27
4 Tilbakevendende betalingsproblemer	31
4.1 Andre indikatorer på betalingsproblemer.....	31
4.2 SIFOs anslag for betalingsproblemer.....	32
4.3 Problemregninger.....	33
4.4 Hva virker inn på betalingsproblemer?	35
4.5 Multivariat analyse.....	40
5 Konklusjon.....	43
Litteratur.....	45

Sammendrag

Denne rapporten belyser den finansielle risikosituasjonen for norske husholdninger. Hensikten er å analysere hvordan husholdningene finansierer sitt forbruk og i hvilken grad dette påvirker risikoen for å få betalingsproblemer.

I denne rapporten har vi for det første sett på de *samfunnsøkonomiske rammebetingelsene* for norske husholdninger ved inngangen til 2009. Disse er preget av den internasjonale finanskrisen. I korte trekk er situasjonen som følger:

- Arbeidsledigheten har steget noe (0,3 prosent) i første kvartal 2009
- Betydelig lønnsøkning (6,1 prosent) og forholdsvis lav prisvekst (2,9 prosent) gir reallønnsvekst
- Lavt rentenivå (5,24 prosent i bankene)
- Stor gjeldsbelastning i husholdningene (i gjennomsnitt 200 prosent i forhold til disponibel inntekt, for nye låneopptak 350 prosent av brutto inntekt)
- Få har bundet renten (4 prosent)
- Økt løpetid på lån (20 år for lån innenfor 60 prosent av verdigrunnlag, 24 år for lån over 80 prosent av lånegrunnlag)
- En av åtte låntakere (13 prosent) lånte mer enn verdigrunnlaget i 2008
- Boligprisene har sunket, men nedgangen ser ut til å ha stoppet opp
- Færre lån med avdragsfrihet (hvert sjettede lån i 2008), gjennomsnittlige avdragsfriheten har også gått noe ned (til 3,9 år i 2008)

Vi kan oppsummere dette med at husholdningenes økonomiske rammebetingelser har endret seg betydelig de siste to årene. Finanskrisen med etterfølgende realøkonomiske virkninger gjør at situasjonen er mindre lys. Samtidig har ikke krisen rammet Norge så hardt som land vi kan sammenlikne oss med. Gjeldsbyrden i husholdningene er relativt høy og en rekke husholdninger har høy belåning i forhold til verdigrunnlaget. Det gjør disse husholdningene risikoutsatte og med synkende boligpriser og høyere arbeidsledighet vil trolig flere husholdninger på sikt få betalingsproblemer. Situasjonen ser imidlertid ut til å være mindre kritisk enn under gjeldskrisen 1988-1993.

For det andre har vi, basert på SIFOs datamateriale, sett på en del *generelle indikatorer på husholdningenes økonomiske situasjon*: om husholdningen har hatt en merkbar økning i kostnader eller merkbar reduksjon i inntekt, om de har satt av penger til sparing, nedbetalt ekstra på lån eller tatt opp nye lån.

Analysene viser at:

- 7 prosent oppgir at husholdningen har hatt en merkbar reduksjon i inntekt siste året, omtrent som i 2007. Det kan ikke påvises noen forskjeller mellom aldersgrupper eller husholdstyper.

- 23 prosent oppgir at husholdningen har hatt en merkbar økning i utgifter siste året, akkurat som i 2007. Dette gjelder særlig blant yngre husholdninger og blant enslige forsørgere og enslige uten barn.
- 74 prosent rapporterer at husholdningen har satt av penger til sparing de siste 12 måneder, litt mer enn i 2007. Dette gjelder i mindre grad for enslige med eller uten barn.
- 21 prosent har benyttet seg av muligheten til å nedbetale ekstra på lån de siste 12 måneder, litt mer enn i 2007. Det gjelder i størst grad for de yngste, samt for enslige forsørgere eller par med barn.
- 22 prosent har tatt opp nye lån de siste 12 måneder, en noe lavere andel enn i 2007. Opptak av nye lån er mest utbredt i den yngste aldersgruppen og minst utbredt blant enslige uten barn.

Resultatene kan tyde på at enslige og enslige forsørgere er mer risikoutsatt enn andre grupper. Sammenliknet med andre husholdstyper er det flere enslige som har hatt merkbar reduksjon i inntekt, og betydelig flere enslige forsørgere som har opplevd merkbar økning i utgifter. Vi ser også at det er færre enslige som har spart siste år, som har nedbetalt ekstra på lån eller som har tatt opp nye lån. Mønsteret for enslige forsørgere varierer imidlertid noe. Det er færre i denne gruppen som sparer, men flere som har nedbetalt ekstra på lån.

Ser vi forskjeller mellom aldersgrupper, finner vi at yngre hushold er overrepresentert blant dem som har hatt en merkbar økning i utgifter. Samtidig er det også flere blant de yngste som har nedbetalt ekstra på lån og som har tatt opp nye lån.

For det tredje har vi rettet oppmerksomheten mot *kredittfinansiert forbruk* i husholdningene. Dette gjelder både besittelse av ordinære forbrukslån, bruk av kredittkort og opptak av rammelån med pant i bolig.¹ Analysene viser at:

- 12 prosent oppgir å ha tatt opp forbrukslån i løpet av det foregående året, det samme som i 2007. Forbrukslån er mindre utbredt i den eldste aldersgruppen mest blant enslige forsørgere. Vi kan imidlertid ikke se bort at dette anslaget er for lavt grunnet underreportering av forbrukslån.
- 51 prosent oppgir at de har foretatt kjøp med bruk av kredittkort, 10 prosentpoeng mer enn i 2007. Dette er mest utbredt blant enslige forsørgere.
- 12 prosent oppgir at de har brukt kredittkort og at de ikke betalte hele regningen sist de fikk regning fra kredittkortselskapet. Av de som har brukt kredittkort utgjør dette 24 prosent. Det er en større andel blant enslige og enslige forsørgere som ikke har betalt opp hele kredittkortregningen sammenliknet med andre familietyper.
- 18 prosent oppgir at de har rammelån med pant i bolig, dobbelt så mange som i 2007. Dette er minst utbredt i den yngste aldersgruppen og blant enslige uten barn.
- 4 prosent av husholdningene er av den oppfatning at de kommer til å ta opp rammelån i løpet av det kommende året. Det kan ikke påvises noen forskjeller mellom aldersgrupper eller husholdningstyper her.
- 39 prosent av de som har tatt opp rammelån eller som tror de kommer til å gjøre det, oppgir at lånet har gått eller skal gå til en eller annen form for forbruk.

På dette området har det funnet sted noen interessante endringer siden 2007. Andelen som har forbrukslån er omtrent som tidligere, men både andelen som har brukt kredittkort og andelen som har rammelån er betydelig høyere enn ved forrige måling.

¹ Rammelån er lån hvor lånekunden klareres med en låneramme innenfor 60-80 prosent av boligens verdi over en viss løpetid (for eksempel 30 år). Lånekunden avgjør deretter hvor mye av den innvilgede lånerammen vedkommende ønsker å benytte. Velger man kun å benytte deler av rammen, kan den resterende delen benyttes senere uten etableringskostnader.

Det er den eldste aldersgruppen som skiller seg ut ved å ha betydelig mindre forbrukslån enn andre aldersgrupper. Derimot er det lite som skiller aldersgruppene når det gjelder bruk av kredittkort. Aldersgruppene over 30 år har i langt større grad rammelån enn de som er under 30 år.

Enslige forsørgere er den familietyperen hvor flest har forbrukslån (nesten en av tre) og de har også i noe større grad enn andre benyttet kredittkort. De er også overrepresentert, sammen med enslige, når det gjelder ikke å ha nedbetalt hele kredittkortgjelden ved første forfall. Når det gjelder rammelån, er det påfallende at så mange i gruppen av enslige har slike lån.

For det fjerde belyser rapporten omfanget av *betalingsproblemer* i norske husholdninger og effekten av potensielle faktorer som kan påvirke risikoen for å få slike problemer. SIFO-surveyen viser at 5,3 prosent av husholdningene oppgir at de av og til eller ofte har opplevd at husholdningen ikke har hatt penger til å betale regninger eller lån ved absolutt siste forfall. Dette er et noe høyere nivå enn i målingene i perioden 2005 – 2008. Denne endringen stemmer den overens med endringer i andre indikatorer på husholdningenes økonomiske problemer.

Det er strømregninger (45 prosent), mobiltelefonregninger (29 prosent), kredittkort (28 prosent) samt kommunale avgifter (25 prosent) som rangerer øverst blant misligholdte regninger. Det må imidlertid legges til at dette ikke nødvendigvis betyr at disse regningene også er de mest «problematisk» for husholdningene å dekke. Hvilke regningstyper som hyppigst blir misligholdt er blant annet avhengig av hva slags utgiftsposter som er mest vanlige i husholdningene, samt hvordan ulike regninger blir prioritert.

Potensielle risikofaktorer for betalingsproblemer er analysert ved hjelp av bivariate og multivariate analyseteknikker. Analysen kan oppsummeres i følgende punkter:

- Sannsynligheten for å ha tilbakevendende betalingsproblemer er større jo *ynge* husholdningen er. En av ti husholdninger under 30 år har hatt betalingsproblemer det siste året.
- Husholdninger som er rammet av *langtidsledighet* er langt mer utsatt for betalingsproblemer enn andre husholdninger. En av tre hushold i denne gruppen har hatt betalingsproblemer det siste året.
- Husholdninger som har *forbrukslån* har større risiko for å ha betalingsproblemer enn husholdninger som ikke har forbrukslån.
- Jo høyere *husholdningsinntekt*, jo mindre er risikoen for å ha betalingsproblemer.
- *Enslige uten barn* og til dels *enslige forsørgere* er mer utsatt for betalingsproblemer enn de øvrige aldersgruppene. En av åtte (12 prosent) av de enslige har hatt betalingsproblemer det siste året. I den multivariate analysen forsvinner forskjellen mellom enslige forsørgere og de andre husholdningstypene. Det skyldes at denne gruppen har lavere inntekt enn de andre.

En vesentlig variabel mangler i analysene, nemlig hvor mye gjeld husholdningen samlet sett har.² Tidligere analyser viser at dette øker risikoen for å ha betalingsproblemer.

Hvilket inntrykk gir dette samlet sett av den finansielle risikosituasjon i norske husholdninger? Omfanget av betalingsproblemer i husholdningene synes å snu fra å ha vært på et svært lavt nivå. SIFOs analyser synes her å være i tråd med Kredittilsynets og Norges Banks analyser.

² Det er imidlertid kontrollert for om husholdningene har henholdsvis forbrukslån og andre typer lån. Mens forbrukslån slår signifikant ut i analysen, gir verken andre typer lån eller kredittkortbaserte lån statistisk signifikante utslag.

Ennå er ikke situasjonen alarmerende, men den økonomiske utviklingen framover blir avgjørende. SIFOs tall viser at enkelte grupper er mer risikoutsatte enn andre. Dette gjelder først og fremst yngre husholdninger og husholdninger med enslige og enslige forsørgere. Vi ser også at risikoutsatte grupper som langtidsarbeidsledige er langt mer utsatt for betalingsproblemer enn tidligere.

Nivået for betalingsproblemer kan øke dramatisk dersom de økonomiske rammebetingelsene for husholdningene i form av arbeidsledighet, rentenivå og boligpriser går i negativ retning. Foreløpig lettes situasjonen for husholdningene ved at rentenivået er lavt.

Et annet moment er den sterke veksten i forbrukslån og kredittkortbaserte lån. Veksten i forbrukslån ser foreløpig ikke ut til å ha økt omfanget av betalingsproblemer, men våre analyser viser likevel at det å ha forbrukslån virker sterkt inn på sannsynligheten for å ha betalingsproblemer. Det er grunn til å anta at effekten av forbrukslån for tiden oppveies av de krisetiltakene som er satt i verk, lavt rentenivå, reallønnsvekst samt lavere priser på en del nøkkelvarer for husholdningene som for eksempel bensin.

1 Innledning

Denne rapporten belyser den finansielle risikosituasjonen for norske husholdninger. Hensikten er for det første å analysere hvordan husholdningene finansierer sitt forbruk og for det andre i hvilken grad dette påvirker risikoen for å få betalingsproblemer.

1.1 Oppbygning av rapporten

Denne rapporten bygger over samme lest som tidligere års beskrivelse av husholdningenes økonomiske situasjon (Poppe 2006, Tufte 2007). Hensikten er å gi en situasjonsrapport over ulike potensielle risikofaktorer i husholdningene. Notatet gir en tabellmessig oversikt over risikofaktorer. Mer inngående analyser av enkeltfaktorer gis i egne notater.

I første omgang ser vi på en del *generelle indikatorer på husholdningenes økonomiske situasjon*: om husholdningen har hatt en merkbar økning i kostnader eller merkbar reduksjon i inntekt, om de har satt av penger til sparing, nedbetalt ekstra på lån eller tatt opp nye lån.

Dernest rettes oppmerksomheten mot *kredittfinansiert forbruk* i husholdningene. Dette gjelder både besittelse av ordinære forbrukslån og bruk av kredittkort. Vedrørende kredittkort er det spesielt interessant å se på om forbrukerne nedbetaler hele kredittkortgjelden ved forfall eller nedbetaler den i avdrag. Nytt for året er at vi også ser på utbredelsen av rammelån med pant i bolig.

SIFO har i over tjue år målt omfanget av *betalingsproblemer* i norske husholdninger. Kapittel fire i denne rapporten er viet analyser av denne indikatoren. Hovedhensikten er å undersøke potensielle sammenhenger mellom tilbakevendende betalingsproblemer og andre risikofaktorer som er rapportert i dette notatet.

Før vi går inn på enkeltrapper, ser vi kort nærmere på det økonomiske bakteppet, nærmere bestemt en oppsummering av den generelle økonomiske situasjonen for norske husholdninger ved begynnelsen av 2009. Framstillingen bygger i hovedsak på Kredittilsynets årsmelding for 2008, Kredittilsynets boliglånsundersøkelse 2008 og Norges Banks rapport om finansiell stabilitet nr. 2/2008 og 1/2009.

1.2 Husholdningenes økonomiske rammebetingelser - finanskrisen

De økonomiske rammebetingelsene har endret seg dramatisk siden forrige rapport om husholdningenes økonomiske situasjon (Tufte 2007). Den gang var utgangspunktet at norsk og internasjonal økonomi befant seg i en langvarig konjunkturoppgang. Det som kjennetegnet utviklingen i USA og de fleste europeiske land var en undervurdering av risikoen i de finansielle markedene som følge av lave renter, små tap på investeringer og stor risikovilje. Boligprisene steg og sammen med disse steg også gjeldsbyrden i foretak og husholdninger (Finansiell stabilitet 2/2008).

I perioden 2002 – 2006 lånte amerikanske banker ut betydelige beløp i det såkalte subprime-markedet, det vil si til boligkjøpere med dårlige økonomi. Samtidig steg rentene betydelig fra 2004 til 2006 hvor den amerikanske sentralbanken satte opp renten fra 1 prosent til 5,25 prosent. Effekten av dette er at det opphetede boligmarkedet ble kjølt ned og at stadig flere låntakere i subprimemarkedet fikk betalingsproblemer (Kredittilsynets årsmelding 2008).

I 2007 kollapset subprime-markedet i USA, og et betydelig antall banker gikk konkurs eller ble lagt ut for salg. Krisen spredte seg etter hvert videre til finansmarkedet og uroen i de internasjonale finansmarkedene tiltok. Flere av de store finansinstitusjonene i USA og Europa fikk økonomiske problemer og ble enten reddet av myndighetene eller overtatt av konkurrenter. Dette førte til en alvorlig tillitskrise i finansmarkedet ved at bankene ikke turde låne ut penger til hverandre.

Høsten 2008 var det ennå stor usikkerhet vedrørende i hvilken grad og hvor raskt krisen i finansmarkedet ville slå over i realøkonomien. Våren 2009 konkluderer imidlertid Norges Bank med at lavkonjunkturen i kjølvannet av finanskrisen har kommet raskere og blitt mer alvorlig enn forventet:

«Det siste halve året er det blitt tydelig at det er negative vekselvirkninger mellom realøkonomien og finansmarkedene ute. For å oppfylle kravene til kapitaldekning og bedre soliditeten etter store tap, reduserer mange banker balansene ved å selge eiendeler og bremse utlånsaktiviteten. Vanskeligere tilgang til kreditt for bedrifter og husholdninger bidrar til å forsterke nedgangen i produksjonen og sysselsettingen, og dermed til en ytterligere økning i bankenes tap.» (*Finansiell stabilitet 1/2009:8*)

Banker og finansieringsinstitusjoner opplever økt risiko og vil kunne oppleve økte tap på sine utlån når lånekundene utsettes for de realøkonomiske virkningene av finanskrisen. Foretakene opplever svakere lønnsomhet, noe som vil føre til innskrenkninger i virksomheten og konkurser. Oppsigelser fører til økt arbeidsledighet i husholdningene og svekket evne til å betjene lån. Den sesongjusterte arbeidsledigheten økte med 9 000 personer fra desember 2008 til mars 2009. I samme periode økte antall registrerte arbeidsledige + personer på arbeidsmarkedstiltak med 15 000 personer. 3,2 prosent av arbeidsstokken var arbeidsledige i mars 2009.³ Norge er imidlertid ikke hardest rammet i Norden. Den økonomiske aktiviteten har falt raskere i våre naboland i Norden og Baltikum.

Myndighetene i mange land, inkludert Norge, har gått aktivt inn for å dempe de negative virkningene av tillitskrisen i finansmarkedet. Nedgangen i realøkonomien har gitt Norges Bank grunnlag for å redusere utlånsrenten på sine lån til bankene. Dette har dempet farten i det økonomiske fallet. Gjennomsnittlig utlånsrente i bankene falt til 5,24 prosent ved utgangen av første kvartal 2009.

Hvor hardt finanskrisen og nedkonjunkturen rammer husholdningene er naturligvis avhengig av hvor stor krisen blir, og hvor mange som blir rammet av langtidsledighet, men også av mer husholdningsspesifikke faktorer. Inntektsnivået i husholdningene er en viktig faktor i så måte. Det finnes foreløpig ikke statistikk over inntektsnivået i norske husholdninger for 2008, men lønnsstatistikken viser at gjennomsnittlig månedslønn steg med 6,1 prosent fra tredje kvartal i 2007 til tredje kvartal i 2008.⁴ Tilsvarende vekst fra 2006 til 2007 var 5,6 prosent. Fra april 2008 til april 2009 steg konsumprisindeksen med 2,9 prosent så det har vært en betydelig reallønnsvekst i perioden.

Gjeldsbelastningen i husholdningene, det vil si hvor mye husholdningen har lånt i forhold til inntekten, er en viktig faktor for husholdenes økonomi. Gjeldsbelastningen har steget kraftig de siste 10 årene, og norske husholdninger har i dag i gjennomsnitt gjeld som utgjør omtrent to ganger disponibel inntekt.

³ <http://www.ssb.no/emner/06/01/akumnd/>, oppslag 02/06/2009.

⁴ <http://www.ssb.no/emner/06/05/lonnansatt/>, oppslag 02/06/2009.

Kredittilsynet gjennomfører årlig analyser av et tilfeldig utvalg av lån med pant i bolig. Fordeelingen av slike lån viser at omtrent 40 prosent gikk til kjøp av bolig eller nybygg, 50 prosent til refinansiering og 10 prosent til andre formål. Dette representerer ikke vesentlige endringer i forhold til 2007.

Det norske boliglånsmarkedet kjennetegnes av at kundene i liten grad velger å binde renten på lånet. Andelen fastrentelån i boliglånsundersøkelsen for 2008 var omtrent 4 prosent. Dette er høyere enn i 2007, men betydelig lavere enn i 1999 og 2003 (hvor andelen var omtrent 13 prosent).

Undersøkelsen viser også at den gjennomsnittlige løpetiden på lån økte svakt fra året før. Den gjennomsnittlige løpetiden varierer fra omtrent 20 år for lån under 60 prosent av verdigrunnlaget til 24 år for lån over 80 prosent av verdigrunnlaget. Når det gjelder lån med avdragsfrihet, viser undersøkelsen at andelen slike lån er gått ned fra omtrent hvert femte lån i 2007 til omtrent hvert sjettede lån i 2008. Den gjennomsnittlige avdragsfriheten var 3,9 år. Dette er også noe lavere enn året før.

I 2008 viser undersøkelsen at for 13 prosent av lånene oversteg lånesummen verdigrunnlaget. Dette er en svak nedgang fra året før (13,8 prosent). Andelen lån som er høyere enn 80 prosent av verdigrunnlaget har imidlertid økt fra 40,1 prosent til 42,8 prosent.

Den gjennomsnittlige gjeldsbelastningen (= total gjeld/brutto årsinntekt) for de kundene som fikk innvilget boliglån i 2008 var 301 prosent for kunder som er yngre enn 35 år og 255 prosent for kunder som er 35 år eller eldre. For de som benyttet lånet til kjøp av bolig (og ikke refinansiering eller annet) var den gjennomsnittlige gjeldsbyrden omtrent 340 prosent.

En annen viktig faktor for husholdningenes økonomiske soliditet er naturligvis boligprisene. Under gjeldskrisen på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet sank boligprisene kraftig, noe som medførte at en rekke husholdninger ikke lenger hadde realsikkerhet for sine lån. Husholdninger som solgte boligen i denne perioden kunne risikere å sitte igjen med restlån til høy rente etter at boligen var solgt. Selv om boligprisene har sunket betydelig siden toppnivået våren 2007, er boligprisene fortsatt historisk sett høye. Boligprisene ser foreløpig ut til å ha stabilisert seg, men en kan ikke utelukke ytterligere fall.

Et viktig spørsmål er om en kan risikere en ny gjeldskrise for husholdningene på linje med, eller kanskje verre enn, den man opplevde for omtrent tjue år siden. Foreløpig er det ikke noe som tyder på det. Det var antakelig også helt spesielle omstendigheter som forårsaket den forrige gjeldskrise. Norges Bank beskriver det på følgende måte:

«Det er likevel lite trolig at det nå kommer en like kraftig nedbelåning i husholdningene som under bankkrisen 1988 – 1993. Vesentlig lavere rente, forventninger om en mer moderat vekst i arbeidsledigheten og et mindre fall i boligprisene enn for 20 år siden vil trolig bidra til at økningen i spareren blir mindre enn på 1990-tallet. Den gangen bidro også endringer i skattesystemet til skift i husholdningenes finansielle tilpasning. Det er imidlertid store forskjeller innenfor husholdningssektoren. Flere husholdninger som mister arbeidsinntekter vil trolig få vanskeligheter med å betjene sine lån.»

Vi kan oppsummere dette med at husholdningenes økonomiske rammebetingelser har endret seg betydelig de siste to årene. Finanskrisen med etterfølgende realøkonomiske virkninger gjør at situasjonen er mindre lys. Samtidig har ikke krisen rammet Norge så hardt som land vi kan sammenlikne oss med. Gjeldsbyrden i husholdningene er relativt høy og en rekke husholdninger har høy belåning i forhold til verdigrunnlaget. Det gjør disse husholdningene risikoutsatte og med synkende boligpriser og høyere arbeidsledighet vil trolig flere husholdninger på sikt få betalingsproblemer. Situasjonen ser imidlertid ut til å være mindre kritisk enn under gjeldskrisen 1988-1993.

1.3 Metode

Analysene i dette notatet bygger på data fra SIFO-surveyen som gjennomføres årlig. I år har respondentene besvart spørsmål knyttet til forbrukerkompetanse, forbrukerøkonomi, betalingsproblemer, banktjenester, politisk forbruk, telefonsalg, netthandel, forbruk i forbindelse med barn, reklame og miljø. Denne rapporten omhandler husholdningenes økonomiske situasjon, nærmere bestemt deres finansielle risikosituasjon, per. februar/mars 2009, slik dette beskrives gjennom surveyen.

1001 respondenter i alderen 18 og 80 år ble i perioden 26. februar – 13. mars 2009 ringt opp av datainnsamlingsbyrået Respons Analyse AS. For at resultatene skal være mest mulig landsrepresentative for befolkningen i Norge anno 2006, er datamaterialet vektet etter kjønn, og alder.

I analysene av husholdningenes økonomiske situasjon er heltidsstuderende tatt ut av analysegrunnlaget på grunn av deres spesielle økonomi. Det samme gjelder hjemmeboende barn over 18 år siden de ikke kan forventes å gå pålitelige svar om foreldrenes disposisjoner. Dessuten er enheter med årsinntekter over to millioner tatt ut av datagrunnlaget for analysene. Totalt gjenstår det da 791 observasjoner.

I likhet med tidligere SIFO-surveys er det også i årets undersøkelse grunn til å påpeke at undersøkelsen tenderer til å overestimere den gjennomsnittlige inntektssituasjonen. I det foreliggende datamateriale er det gjennomsnittlige brutto husholdsinntekten beregnet til 669 000 kroner. SSBs gjennomsnittstall for 2007 var 576 000 kroner.⁵ Selv om vi tar hensyn til forskjellen i tidspunkt, er SIFOs tall betydelig høyere enn SSBs gjennomsnittstall. Dette betyr at lavinntektshushold er noe underrepresentert. Konsekvensen er konservative estimater på omfanget av økonomisk stramhet og betalingsproblemer i husholdningene. I den avsluttende multivariate analysen er det kontrollert for husholdningsinntekt, slik at inntektsskjevheten i datamaterialet bør ha minimal innvirkning på resultatene.

⁵ <http://www.ssb.no/emner/05/01/ifhus/tab-2009-03-05-02.html>, oppslag 02/06-2009.

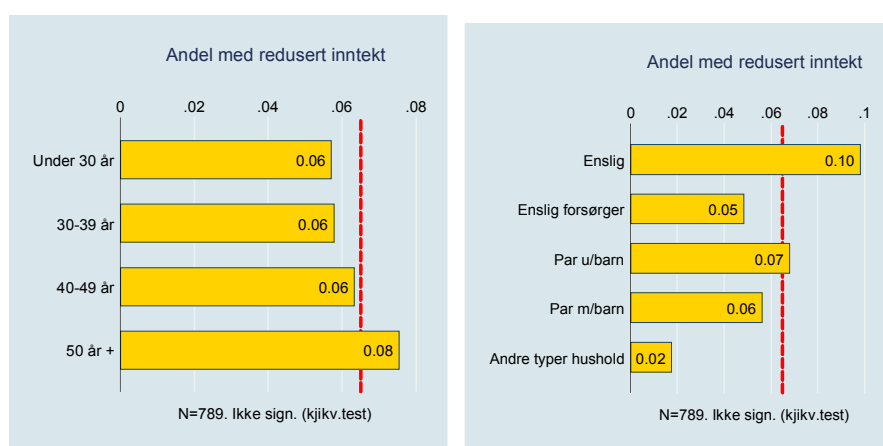
2 Generelle trekk ved husholdningens økonomi

I dette kapitlet ser vi på generelle trekk ved husholdningenes økonomiske situasjon. Dette gjelder om husholdningen de siste tolv månedene har satt av penger til sparing, har nedbetalt ekstraordinære avdrag gjeld, har fått merkbar reduksjon i inntekt, har fått merkbar økning i utgifter eller har tatt opp nye lån.

2.1 Reduksjon i husholdets inntekt

De fleste norske husholdninger har opplevd en kraftig realinntektsvekst i løpet av 2000-tallet. Tall fra SSB viser at årlig realvekst i medianinntekten var på 7,6 prosent i 2007 mot 2,6 prosent i 2006 og 3,7 prosent i 2005. Tall for 2008 eksisterer ikke, men foreløpig tall over avtalt månedslønn tyder på sterk lønnsvekst også i 2008. Siden lønnsinntekter utgjør omtrent 2/3 av samlet personinntekt, gir dette en indikasjon på at lønnsveksten har god også foregående år.

Denne utviklingen slår imidlertid ikke likt ut for alle. En sammenlikning av utviklingen i medianinntekten for ulike befolkningsgrupper viser at langtidssyke, sosialhjelpsmottakere, aleneboende minstepensjonister med uførestønad og langtidsledige hadde en svakere inntektsvekst enn andre.⁶ Enkelte husholdninger vil også på grunn av arbeidsledighet, sykdom eller andre forhold ha opplevd en markert reduksjon i husholdsinntekten. Med mindre denne nedgangen er forbigående og husholdningen kan tære på reserver, må en slik inntektsreduksjon normalt lede til tilpasninger på utgiftssiden. I den grad husholdningen ikke mestrer denne tilpasningen representerer inntektsreduksjon en risikofaktor for husholdningene.

Figur 2-1: Merkbar reduksjon i husholdningens inntekt i løpet av de siste 12 månedene. Andeler. 2007.

På spørsmål om endring i husholdsinntekt oppgir 7 prosent at de har hatt en merkbar reduksjon i inntekt. De fleste, 69 prosent, oppgir at inntekten noenlunde har vært den samme som

⁶ <http://www.ssb.no/emner/05/01/inntind/> (oppslag 29.04.2009).

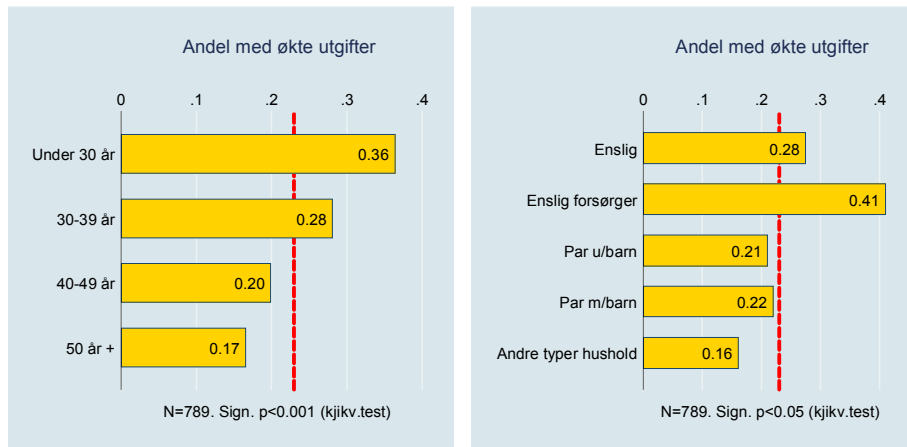
tidligere. Nesten en av fire, 24 prosent, oppgir at husholdningens inntekt har økt merkbart. Dette reflekterer at de fleste norske husholdninger også i 2008 har kunne opprettholde eller øke den materielle levestandarden.

Figur 2-1 viser hvorvidt sannsynligheten for å ha hatt en merkbart inntektsreduksjon varierer med alder og husholdningstype. Figurene viser at det er forholdsvis små og, statistisk sett, ikke signifikante forskjeller mellom ulike aldersgrupper. Når det gjelder husholdstyper, er det heller ikke statistisk signifikante forskjeller mellom husholdningene selv om enlige skiller seg ut med en høyere andel som har opplevd merkbart inntektsreduksjon (10 prosent).

2.2 Økning i husholdets utgifter

Uforutsette og store utgiftsøkninger representerer også risikofaktor for husholdningenes økonomiske bæreevne. Utgiftsøkninger kan skyldes en rekke forhold, som for eksempel økte bokostnader som følge av en har etablert seg i ny bolig, familieførøkelse, langvarig sykdom, samlivsbrudd. I tillegg var det en markert økning i rentekostnadene på boliglån de tre første kvartalene av 2008. SSBs konsumprisindeks viser også at det var en betydelig økning i matvareprisene i løpet av 2008. På den andre siden var det en markert nedgang i priser på klær og skotøy i samme periode.⁷

På spørsmål om husholdningen har hatt merkbart endring i utgiftene de siste 12 månedene oppgir omtrent en av fire husholdninger (23 prosent) at det har vært en markert oppgang i utgiftene. Flertallet av husholdningene (68 prosent) oppgir at utgiftene har holdt seg noenlunde stabile i perioden mens 9 prosent oppgir at det har vært en markert nedgang i utgiftene. Til sammenlikning var andelen som rapporterer nedgang i utgiftene 4 prosent i 2007. Økningen i denne andelen er statistisk signifikant.⁸

Figur 2-2: Merkbart økning i husholdningens utgifter i løpet av de siste 12 månedene. Andeler. 2009.

Figur 2-2 viser at det er statistisk signifikante forskjeller mellom aldersgrupper og husholdstyper når det gjelder andelen som har hatt en merkbart økning i utgiftene de siste 12 månedene. Det er en klar sammenheng mellom alder og utgiftsøkning. Andelen som oppgir at husholdningen har hatt en merkbart økning i utgiftene er dobbelt så stor i den yngste aldersgruppen sammenliknet med den eldste. Mens over en tredjedel av husholdningene (36 prosent) i den yngste aldersgruppen har hatt en merkbart utgiftsøkning, gjelder kun en av seks husholdninger (17 prosent) blant de eldste. Dette gir en indikasjon på at de yngste husholdningene er i en risikoutsatt posisjon.

⁷ <http://www.ssb.no/kpi/> (oppslag 29.04.2009).

⁸ p<0,01 (t-test).

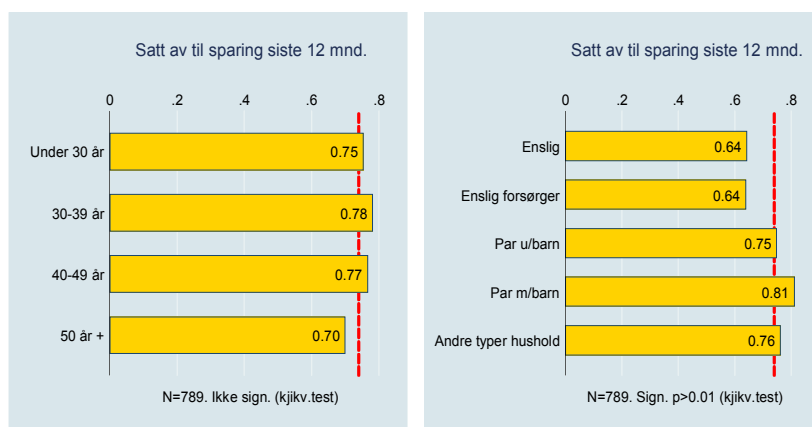
Videre ser vi av figuren at to av fem (41 prosent) av husholdninger med enslige forsørgere rapportere om merkbar utgiftsøkning. Det kan være flere grunner til dette. For noen har det å få barn endret utgiftsnivået i husholdningen. Andre kan ha vært gjennom samlivsbrudd. En kan heller ikke se bort fra at økning i matvarekostnader og rentekostnader kan ha slått spesielt hardt ut i denne gruppen.

Kombinasjonen av økte husholdsutgifter og reduserte inntekter vil være kunne være kritisk for en husholdning. Det er imidlertid kun en prosent av husholdningene som rapporterer denne kombinasjonen. Denne andelen varierer ikke statistisk signifikant mellom aldersgrupper eller husholdstyper.

2.3 Sparing

En måte å sikre husholdningen mot uforutsette inntektsfall og utgiftsøkninger er å ha økonomiske reserver i form av sparing. Dette er ikke den eneste formen for økonomiske buffere en husholdning kan ha (vi kommer tilbake til andre former i neste kapittel), men representerer den mest håndfaste og antakelig den viktigste formen.

Nesten tre av fire hushold (74 prosent) rapporterer at husholdningen i løpet av de siste tolv månedene har satt av penger til sparing mens en av fire hushold (26 prosent) oppgir at de ikke har gjort dette. Andelen som oppgir at de har spart penger er noe høyere enn i 2007 (68 prosent). Endringen er statistisk signifikant.⁹ Det tyder på at flere husholdninger sparte penger i 2008 enn i 2006.

Figur 2-3: Sparing siste 12 måneder etter alder og husholdstype. Andeler. 2009.

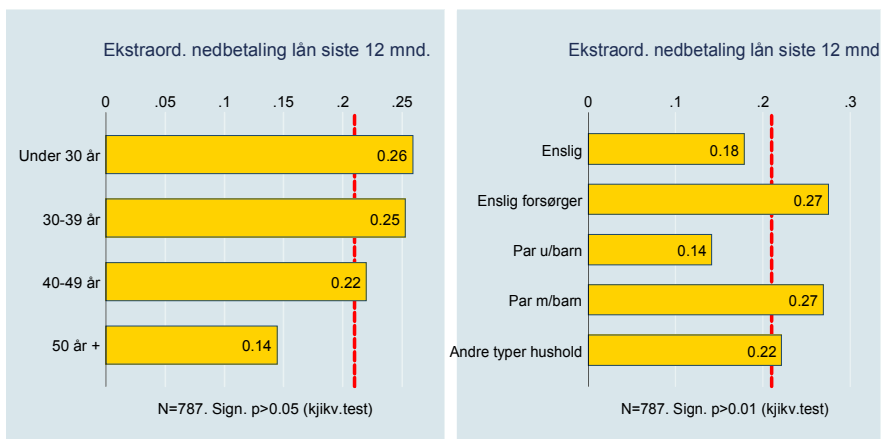
Figurene i Figur 2-3 viser at andelen som har satt av penger til sparing i løpet av de siste 12 måneder varierer lite mellom aldersgrupper og noe mer mellom husholdstyper. Andelen sparere er høyest blant parfamilier og andre typer hushold, og lavest i gruppen med enslige og enslige forsørgere. Forskjellene mellom husholdstypene er statistisk signifikante.

2.4 Ekstraordinære avdrag på lån

Et alternativ til sparing er å nedbetale ekstraordinære avdrag på lån. I 2009-materialet er det 21 prosent som har benyttet seg av denne muligheten. Dette er fem prosentpoeng høyere enn

⁹ $p < 0,01$ (t-test).

den tilsvarende andelen i 2007 som var 16 prosent. Denne økningen er statistisk signifikant.¹⁰ Dette tyder på at flere nedbetaler ekstra på lån enn tidligere.

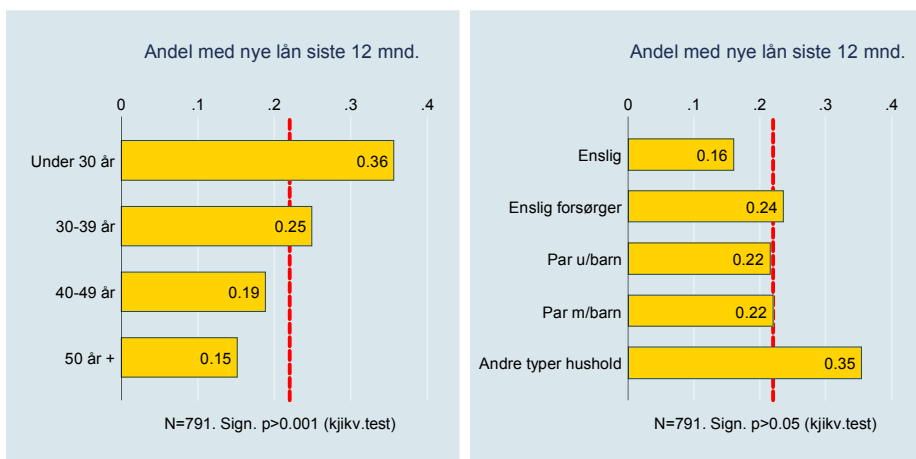

Figur 2-4: Ekstraordinær nedbetaling av avdrag på lån siste 12 måneder etter alder og husholdstype. Andeler. 2007.

Figurene viser at det er i de to yngste aldersgruppene, det vil si under 40 år, fulgt av aldersgruppen 40-49 år hvor denne formen for sparing har forekommet hyppigst. Denne sammenhengen må ses i lys av at andelen hushold som har lån, og følgelig har mulighet til å nedbetale ekstra på lån, er høyest nettopp i disse aldersgruppene. Videre forekommer denne typen sparing hyppigst i husholdninger med barn, enten det er parfamilier eller enslige forsørgerne. Det henger antakelig sammen med at det å ha lån er mest utbredt i disse gruppene.

2.5 Nye lån

Opptak av nye lån kan gå til ulike formål som investering i bolig, utdanning eller finansiering av forbruk. I tillegg kan nye lån også representere en mestringsstrategi for å klare en merkbar utgiftsøkning eller inntektsreduksjon.

Figur 2-5: Tatt opp nye lån siste 12 måneder etter alder og husholdstype. Andeler. 2007.

22 prosent av husholdene i undersøkelsen har tatt opp nye lån siste 12 måneder. Dette er en lavere andel enn i 2007 hvor andelen var 26 prosent og betydelig lavere enn i 2006 (29 pro-

¹⁰ p<0,01 (t-test).

sent). Forskjellen er statistisk signifikant.¹¹ Dette gir en klar indikasjon på at lånevilligheten har gått betydelig ned de siste årene.

Figurene ovenfor viser et tydelig mønster. Andelen som har tatt opp nye lån er høyest i den yngste aldersgruppen og lavest i den eldste. Mer enn hvert tredje hushold i aldersgruppen under 30 år har tatt nytt lån. Mye av dette dreier seg sannsynligvis om boliglån for å etablere bolig. Videre viser analysen av familietyper at det å ha tatt opp nye lån er minst utbredt blant enslige.

Analysene ovenfor viser at yngre husholdninger både er mer tilbøyelige til å ta opp nye lån og betale ekstra ned på lån. Nærmere analyse viser imidlertid at dette i hovedsak dreier seg ulike husholdninger, det er med andre ord relativt få husholdninger som både har tatt opp nytt lån og nedbetalt ekstra på lån. Dette viser at gruppen av yngre husholdninger er sammensatt med hensyn til låneopptak: noen husholdninger har økonomi til å nedbetale ekstra på lån mens andre husholdninger har vært nødt til å ta opp lån.

¹¹ $p < 0,01$ (t-test) for forskjellen mellom 2009 og 2007.

3 Kredittfinansiert forbruk

Forbruk og kreditt er naturligvis nært forbundet. Kreditt er med på å finansiere forbrukernes kjøp av varer og tjenester og spiller på denne måten en vesentlig rolle for den samlede velferden og velferdsfordelingen i samfunnet. Ekspansjon og demokratisering av kreditt i det moderne kredittmarkedet innebærer at kreditt kan ha større velferdsmessig betydning enn tidligere.

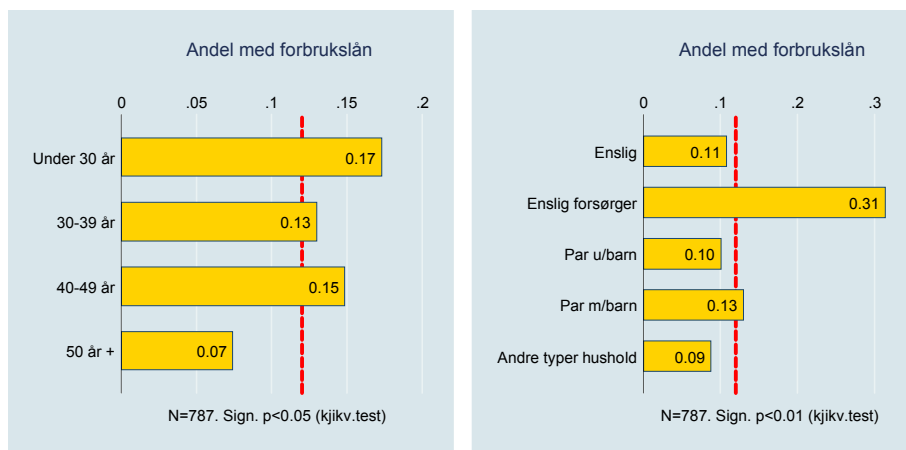
Det kommer fort moralske overtoner inn i bildet når temaet er forbrukslån. Det snakkes fort om forbruksfest og å leve over evne. Skillet mellom forbrukslån og annen kreditt er ikke bare en praktisk inndeling etter låneformål, men reflekterer også viktige moralske kategorier, nemlig skillet mellom produktiv og uproduktiv gjeld (jf. Calder 1999; Tuft 2005)

Som nevnt innledningsvis har omfanget av kredittkortbaserte og andre forbrukslån økt betraktelig de senere årene. I dette kapitlet ser vi nærmere på omfanget av ordinære forbrukslån, kredittkortgjeld samt boligkreditt (rammelån). Rammelån er tatt med i dette kapitlet fordi det er grunn til å anta at en ikke ubetydelig del av slike lån går til finansiering av forbruk.

3.1 Ordinære forbrukslån

Med ordinære forbrukslån vil vi her forstå usikrede lån, det vil si lån uten pant i hus, bil eller liknende. Denne definisjonen utelukker noen typer lån som går til forbruksformål. Usikrede lån inkluderer ikke lån til bil, båt eller hytte med pant i kjøpsobjektet. Inkludert er heller ikke lån til forbruksformål som er sikret med pant i bolig.

På spørsmål om husholdningen har forbrukslån oppgir 12 prosent at dette er tilfelle. Dette er den samme andelen som i 2007, noe som tyder på at andelen husholdninger med forbrukslån har holdt seg konstant seg i perioden.

Figur 3-1: Husholdninger som har forbrukslån etter alder og husholdstype. Andeler. 2009.

Figurene viser at forbrukslån er mindre utbredt i den eldste aldersgruppen sammenliknet med de andre aldersgruppene. Ellers er aldersfordelingen nokså lik. Når det gjelder husholdstyper, er det blant enslige forsørgere at forbrukslån er mest utbredt.

Det at eldre husholdninger skiller seg ut stemmer overens med en undersøkelse av danske husholdninger (Poppe & Böcker Jakobsen 2009). Her finner man at eldre husholdninger enten ikke har evne til å håndtere forbrukslån eller andre holdninger til å ta opp lån enn de yngre. Kreditt inngår i større grad i de unges «standardpakke» og ikke som en «nødløsning» slik det blir betraktet av eldre husholdninger.

3.2 Kredittkort

Et iøynefallende trekk ved utviklingen i kredittmarkedet de siste tiårene har vært veksten i utbredelsen av kredittkort i husholdningene. Kredittkortene spiller en vesentlig rolle i *demokratiseringen* av kreditt, det vil si at kreditt blir tilgjengelig for alle sosiale lag av befolkningen (Niemi-Kiesiläinen, Ramsay, and Whitford 2003:2).

Et blick på Norges Banks årsrapport om betalingssystemer for 2007 viser at betalingskort generelt tar mer og mer over som betalingsinstrument ved kjøp av varer og tjenester. Det er bare på Island hvor innbyggerne bruker betalingskort mer enn i Norge.

Tabell 3-1: Besittelse og bruk av betalingskort i Norge. 2007. Kilde: Årsrapport om betalingssystem 2007. Norges Bank.

	<i>Debet-funksjoner</i>	<i>Fakturerings-funksjoner</i>	<i>Kreditt-funksjoner</i>	<i>TOTALT</i>
Antall kort				
- Frekvens (i 1000)	10519	531	4285	15335
- Prosent	69	3	28	100
Transaksjoner				
- Frekvens (i 1000 000)	1000,4	20,5	50,6	1071,5
- Prosent	94	2	5	101
Omsetning				
- Frekvens (i 1000 000 000)	482,5	22,9	52,0	557,4
- Prosent	87	4	9	100

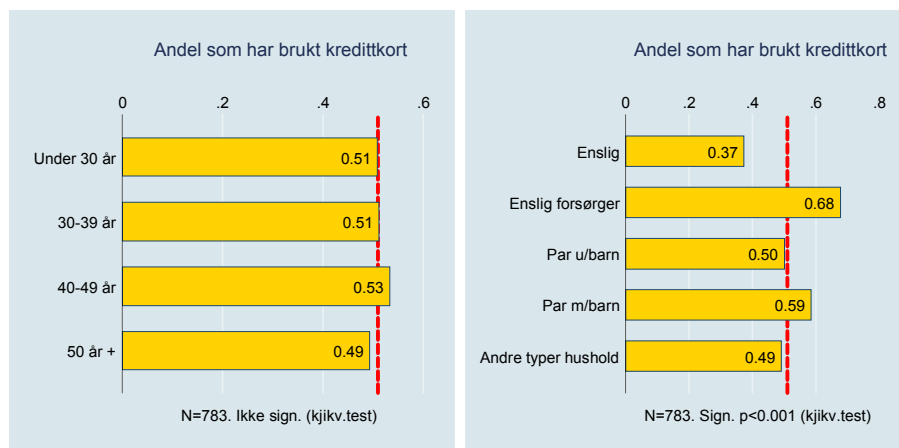
Tabellen ovenfor viser utbredelsen og bruk av betalingskort i Norge i 2007. Vi ser at *debetkortene* er mest utbredt både når det gjelder besittelse og bruk. 69 prosent av norske betalingskort er debetkort og disse står for 94 prosent av alle transaksjoner og 87 prosent av omsetningen. Debetkort kjennetegnes ved at de gir innehaveren mulighet til å disponere først og fremst innskudd (debet), men også kreditt på den bankkontoen som kortet er knyttet til.¹²

De resterende 6 prosent av korttransaksjonene står kreditt- og faktureringskortene for. *Kredittkort* er knyttet til en bankkonto med kreditt som kan nedbetales uavhengig av når kortet blir brukt. *Faktureringskort* er derimot ikke knyttet til en bankkonto. Innehaveren av fakturakort får tilsendt en, som regel månedlig, samlefaktura som må betales ned til et minimumsbe-

¹² Det sterke innslaget av debetkort er typisk for de fleste nordiske og europeiske land (med unntak av Island og Storbritannia). I Canada og USA derimot har kreditt- og faktureringskort tradisjonelt vært dominerende. Debetkortene er imidlertid i sterk vekst i de sistnevnte landene.

løp. Samlet var det omtrent 4,8 millioner kreditt- og faktureringskort i Norge ved utgangen av 2007. Dette utgjør 31 prosent av antall betalingskort. Disse kortenes andel av transaksjoner og omsetning er imidlertid kun henholdsvis 6 prosent og 13 prosent. Mange av kredittkortene er enten ikke i bruk eller benyttes kun til spesielle innkjøp.

I SIFO-surveyen kartlegges omfanget av kredittkort ved å stille spørsmål om vedkommende har kjøpt varer eller tjenester med kredittkort slik at regningen kommer neste måned. Slik spørsmålet er stilt, kartlegger det i første rekke utbredelsen av det som ovenfor er karakterisert som faktureringskort. Av de spurte er 51 prosent som oppgir at de har foretatt slike kjøp.¹³ Dette er 10 prosentpoeng høyere andel enn i 2009. Forskjellen er statistisk signifikant.¹⁴

Figur 3-2: Personer som har brukt kredittkort siste 12 måneder etter alder og husholdstype. Andeler. 2009.

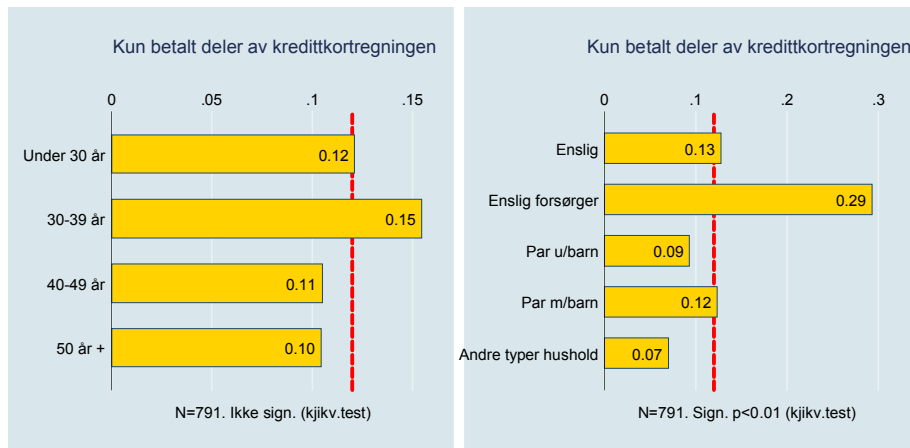
Figurene ovenfor gir ikke noe grunnlag for å hevde at det er forskjeller mellom aldersgrupper med hensyn til bruk av kredittkort. Derimot er det for barnefamiliene – par med barn og spesielt enslige forsørger – hvor andelen som har brukt kredittkort er høyest.

3.3 Kun betalt deler av kredittkortregningen

Kredittkortgjeld er dyr når den først begynner å løpe. Dersom hele kredittkortregningen betales innen fristen, gir imidlertid kredittkortene mulighet til «gratis» kreditt i en kortere periode. Kunder som nedbetaler hele kredittkortgjelden kalles ofte for bekvemmelighetsbrukere (convenience users). Når en snakker om kredittkortgjeld er det imidlertid de personene som ikke nedbetaler hele kredittkortregningen som er av interesse. Det er denne gruppen som er henviset til å benytte en meget dyr form for kreditt og som potensielt er i en meget risikoutsatt posisjon hvis de ikke disponerer andre former for økonomiske buffere.

¹³ Dette er høyere enn andelen kredittkort i tabell 3-1. Det skyldes at vår undersøkelse viser andel husholdninger, mens Norges Banks oversikt viser andelen kort.

¹⁴ $p < 0,001$ (t-test) for forskjellen mellom 2009 og 2007.

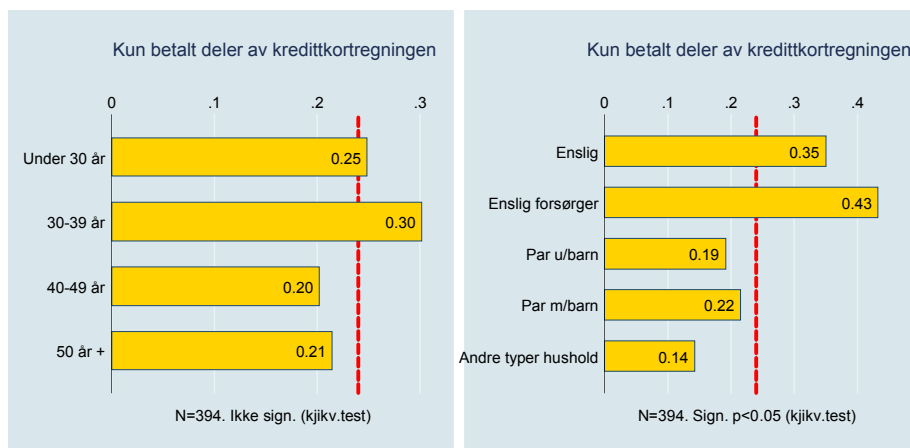

Figur 3-3: Personer som kun har betalt avdrag på siste kredittkortregning etter alder og husholdstype. Andeler av hele utvalget. 2009.

Av de som oppgir å ha benyttet kredittkort de siste 12 månedene i SIFOs undersøkelse oppgir det store flertallet – 76 prosent – at de betalte hele summen sist gang de mottok en regning fra kredittkortselskapet. De øvrige – 24 prosent – oppgir at de betalte et avdrag på regningen. Sett i forhold til hele utvalget – inkludert de som ikke har kjøpt varer eller tjenester med kredittkort – er det 12 prosent som betaler avdrag på kredittkort. Dette er noe høyere andel enn i 2007.

Figurene ovenfor viser andelen som kun har betalt avdrag på siste kredittkortregning når vi tar i betraktning hele utvalget. Resultatene tyder på at det ikke er noen forskjeller mellom ulike aldersgrupper, men at enslige forsørgere skiller seg markert ut i forhold til andre husholdningstyper.

Det er antakelig mer interessant å se på andelen som betaler kun avdrag i forhold til de personene som har brukt kredittkort siste 12 måneder. Som nevnt er det blant disse omtrent en av fem som oppgir at de kun betalte et avdrag på siste regning.

Figur 3-4: Personer som kun har betalt avdrag på siste kredittkortregning etter alder og husholdstype. Andeler av de som har brukt kredittkort siste 12 måneder. 2009.

Vi ser forholdsvis små forskjeller når det gjelder aldersgrupper. Andelen som betalte kun et avdrag er noe lavere i de eldste aldersgruppene, men sammenhengen er ikke statistisk signifikant.

Derimot er det klarere forskjeller når det gjelder husholdstyper. De er personer fra hushold med en hovedperson, enten enslig eller enslig forsørger, hvor det å betale kun et avdrag på regningen er spesielt utbredt. Blant enslige forsørgere er det faktisk nesten to av fem som oppgir at ikke betalte hele regningen.

3.4 Rammelån

Et relativt nytt låneprodukt er lån av typen rammelån med pant i bolig, også kalt flexilån eller boligkreditt. Dette er lån hvor lånekunden klareres med en låneramme innenfor 60-80 prosent av boligens verdi over en viss løpetid (for eksempel 30 år). Lånekunden avgjør deretter hvor mye av den innvilgede lånerammen vedkommende ønsker å benytte. Velger man kun å benytte deler av rammen, kan den resterende delen benyttes senere uten etableringskostnader.

Det er heller ingen begrensninger på hva lånet brukes til. Innenfor lånerammen kan låntakeren fritt finansiere investering, oppussing og vedlikehold av bolig, bilkjøp eller forbruk. Rammelån kan sammenliknes med kassekredittlån med pant i bolig og er en måte å frigjøre og realisere de verdier som mange boligeiere etter hvert har i form av boligformue.

Renter betales kun av det beløp som låntakeren til enhver tid har lånt. Til tross for den økte fleksibiliteten er ikke renten på rammelån høyere enn for vanlig boliglån. Tvert imot viser SSBs rentestatistikk for siste kvartal 2008 at gjennomsnittlig veid rentesats for rammelån med pant i bolig var 6,86 prosent mens renten på nedbetalingslån med pant i bolig i gjennomsnitt var 7,12 prosent.¹⁵ Sammenliknet med forbrukslån og kredittkortlån har rammelån en langt lavere rente og løper over lengre tid.

Det er ingen tvil om at rammelån er et hensiktsmessig og lønnsomt låneprodukt for mange forbrukere. Samtidig er det også farer forbundet med denne typen lån. I utgangspunktet betaler kun låntakeren renter på det opplånte beløpet selv om bankene anbefaler at kundene betaler faste avdrag på lånet og bruker rammelånsordningen som en type sparing. Dette forutsetter god evne til å styre økonomien. Risikoen er at husholdningen bruker opp alle reservene gjennom et rammelån og dermed blir svært utsatt for risiko i en krisesituasjon. Dersom husholdningen ikke har evne til å tenke langsiktig, kan fristelsen til å stå over avdrag i perioder bli stor. Det kan altså bli en svøpe for personer med en kortere tidshorisont.

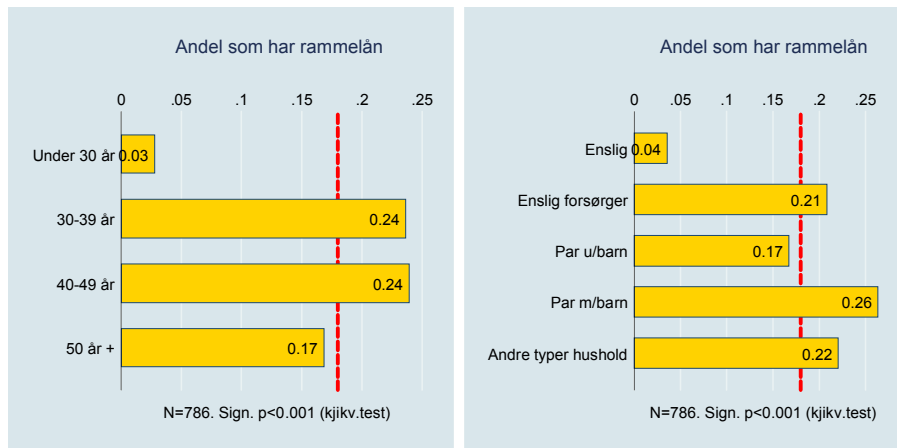
Det har vært sterk vekst i rammelån de siste årene og de fleste banker tilbyr nå slike lån. Basert på tall fra SSBs utlånsstatistikk utgjør rammelån med pant i bolig omtrent 23 prosent av totale utlån med pant i bolig ved utgangen av første kvartal 2009. Rammelån utgjør omtrent 314 milliarder kroner på dette tidspunktet.¹⁶ Kredittilsynets boliglånsundersøkelse viser for samtlige banker, inkludert boligkredittforetak, at rammelån med pant i bolig stod for omtrent 24 prosent av totale lån til personkunder med pant i bolig.

I vår undersøkelse oppgir 18 prosent at de har rammelån. Dette er 10 prosentpoeng mer enn for to år siden.¹⁷ 4 prosent av de som ikke har slike lån per i dag oppgir at de tror husholdningen kommer til å skaffe seg et slikt lån i de nærmest 12 månedene.

¹⁵ <http://www.ssb.no/vis/emner/11/01/orbofrent/art-2009-02-25-01.html> (oppslag 13.05.2009).

¹⁶ <http://www.ssb.no/emner/10/13/10/orbofbm/tab-081.html> (oppslag 13.05.2009)

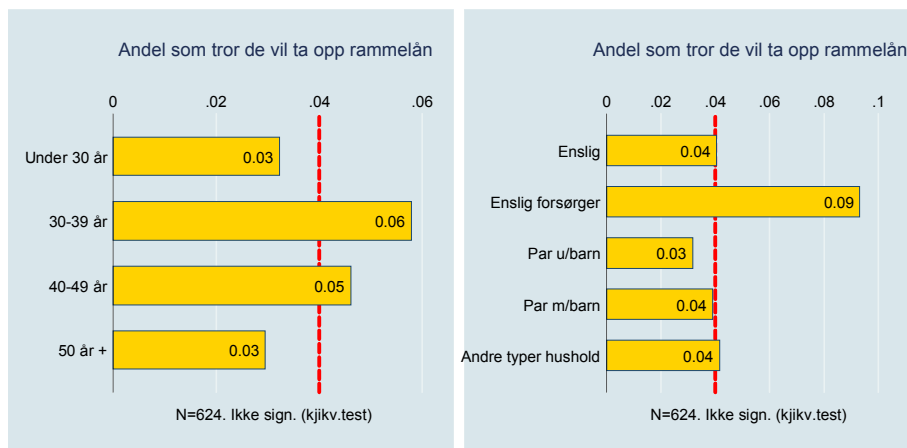
¹⁷ Forskjellen er statistisk signifikant med $p < 0,000$ (t-test).

Figur 3-5: Husholdninger som har rammelån med pant i bolig etter alder og husholdstype. 2009.

Det er rimelig å anta at rammelån var utbredt blant de ikke helt yngste husholdningene fordi det er disse husholdningene som har opparbeidet seg boligformue. Figurene viser at rammelån er mest vanlig i aldersgruppene 30-39 år og 40-49 år, og klart minst utbredt i den yngste aldersgruppen.

I tillegg viser oversikten over husholdstyper at parfamilier med barn i større grad har rammelån enn andre og at rammelån er minst utbredt blant enslige uten barn. En annen variabel som påvirker rammelån er inntekt, Jo høyere husholdsinntekt, jo høyere sannsynlighet for å ha rammelån. Når en kontrollerer for inntekt, skiller ikke lenger par med barn seg ut fra andre familietyper med hensyn til rammelån. Den observerte sammenhengen i figuren skyldes derfor først og fremst at par med barn har høyere husholdsinntekt.

Figur 3-6: Husholdninger som tror de vil ta opp rammelån med pant i bolig etter alder og husholdstype. 2009.

Hvis vi ser på andelen som tror husholdningen kommer til å ta opp rammelån med pant i bolig i de neste 12 månedene, finner vi at 4 prosent er av den oppfatning at de kommer til å ta opp slike lån. Vi finner små og ikke signifikante forskjeller mellom ulike aldersgrupper eller husholdstyper.

Et annet interessant spørsmål er om rammelån går til eller tenkes å gå til investeringer i bolig eller til forbruk. Kredittilsynet gjennomførte høsten 2008 en egen spørreundersøkelse til lånekunder. Undersøkelsen viste at hovedformålet for etablering av rammelånet var oppussing

(ca. 30 prosent), refinansiering av boliglån (ca. 25 prosent), investering i bolig (ca. 20 prosent) og kjøp av bil/båt/hytte (ca. 25 prosent). Svært få (ca. 2 prosent) oppga at større forbruksutgifter var et formål.

I vår undersøkelse er de som enten har svart at husholdningen har rammelån eller kommer til å skaffe seg rammelån blitt spurt om motivet for å ta opp fleksilån er at husholdningen skal finansiere bil, reiser og annet forbruk. 39 prosent oppgir her at fleksilånet skal finansiere et eller annen form for forbruk. Flexilån er dermed i noen grad en måte å finansiere forbruk på. Andelen er betydelig høyere i vår undersøkelse enn i Kredittilsynets undersøkelse, selv om vi betrakter kategorien bil/båt/hytte som forbrukslån. En grunn kan være at vi måler folks ønsker mens boliglånsundersøkelsen måler faktisk atferd. Sterke normative føringer i retning av at rammelån ikke bør brukes til forbruk kan slå ut når folk faktisk benytter boligkreditten.

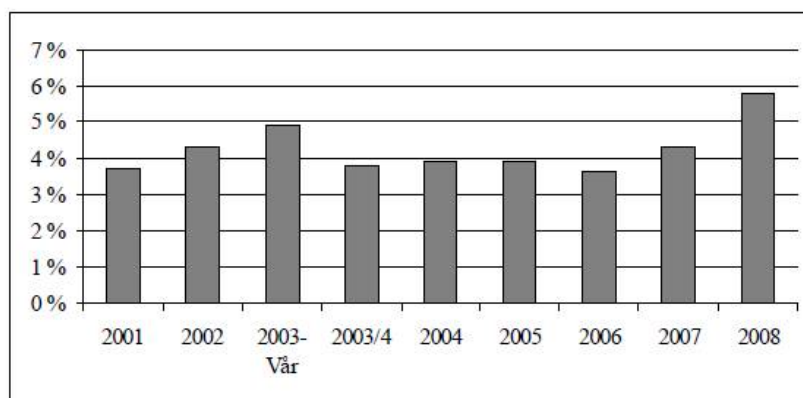
4 Tilbakevendende betalingsproblemer

Dette kapitlet beskriver en vesentlig indikator for å måle risikoutsattheten i norske husholdninger, nemlig andelen som har tilbakevendende betalingsproblemer. Videre ser vi på hvilke typer regninger som husholdningene har hatt problemer med å betale. Til slutt ser vi på hvilke faktorer som kan ha betydning for sannsynligheten for å få betalingsproblemer.

4.1 Andre indikatorer på betalingsproblemer

I tillegg til SIFOs undersøkelse er det spesielt tre andre indikatorer på betalingsproblemer som er sentrale. Den første er opptellingen av misligholdte lån med pant i boligen i Kredittilsynets boligundersøkelser. Den andre er rapporteringen i Kredittilsynets tilstandsrapport for finansmarkedet av misligholdte forbrukslån i selskaper som driver forbruksfinansiering. Den tredje er Kredittilsynets oversikt over inkassosaker.

Data fra Kredittilsynet tyder på at flere husholdninger opplever problemer med å tilbakebetale både boliglån og forbrukslån. Kredittilsynets boliglånsundersøkelse viser at 5,8 prosent av utlånene i det foregående års låneportefølje i 2008 hadde fått innvilget betalingslettelse i form av avdragsutsettelse, forlenget løpetid eller annet. Dette er en økning fra foregående år. Tabellen nedenfor viser utviklingen i andelen lån med betalingsproblemer fra 2001 til 2008. Vi ser at betalingsproblemnivået i 2008 på lån med pant i bolig er det høyeste som er rapportert i denne perioden.

Figur 4-1: Andel lån med betalingsproblemer i porteføljen fra ett år tidligere. Hentet fra Kredittilsynets boliglånsundersøkelse 2008.

Det er rimelig å anta at hushold med økonomiske problemer prioriterer visse regninger framfor andre, blant annet ut fra vurderinger av konsekvenser ved ikke å betale i tide.¹⁸ Konsekvenser av mislighold er større for lån generelt og boliglån spesielt, og særlig de sistnevnte

¹⁸ Vi kommer tilbake til hvilke regningstyper som blir misligholdt nedenfor.

vil ofte bli prioritert på bekostning av andre typer regninger. Det er følgelig generelt kun de mest alvorlige tilfellene av betalingsproblemer som slår ut i mislighold av boliglån. Operasjonaliseringen overfor underestimerer derfor sannsynligvis omfanget av betalingsproblemer generelt blant lånekundene.

Også når det gjelder tap og misbruk knyttet til forbrukslån ser utviklingen det siste året ut til å gå i en uheldig retning. Finansieringsselskapenes bokførte tap på forbrukslån økte fra 0,9 prosent i 2007 til 2,1 prosent i 2008. Brutto misligholds i prosent av forbrukslån er derimot betydelig høyere og økt fra 5 prosent i 2007 til 6,6 prosent i 2008.

Når vi ser på inkassostatistikken, rapporterer Kredittilsynet om betydelig økning i antallet inkassosaker i første halvår 2008 sammenliknet med året tidligere. Økningen var på 160 000 nye saker eller 7,5 prosent

4.2 SIFOs anslag for betalingsproblemer

Alle indikatorer overfor peker i samme retning, nemlig at flere husholdninger opplever økonomiske problemer. SIFO har målt omfanget av betalingsproblemer gjennom spørreundersøkelser til et utvalg av norske husholdninger siden 1985. Spørsmålsformuleringen og innsamlingsmetoden har imidlertid blitt endret noe underveis.

SIFOs definisjon avgrenser seg for det første ikke til gjeldsproblemer, men inkluderer også problemer med å betale forfalte regninger. For det andre ses dette i forhold til alle husholdninger¹⁹, ikke bare dem som har boliglån. I 1985 ble omfanget av betalingsproblemer estimert til 6 prosent. På slutten av 1980-tallet steg andelen kraftig. Den høyeste målingen var i 1991 hvor 13 prosent av husholdningen hadde betalingsproblemer. Senere på 1990-tallet stabiliserer andelen seg rundt 8-10 prosent, et betydelig høyere nivå enn i 1985. I 2003 ble det målt en andel på 8 prosent.

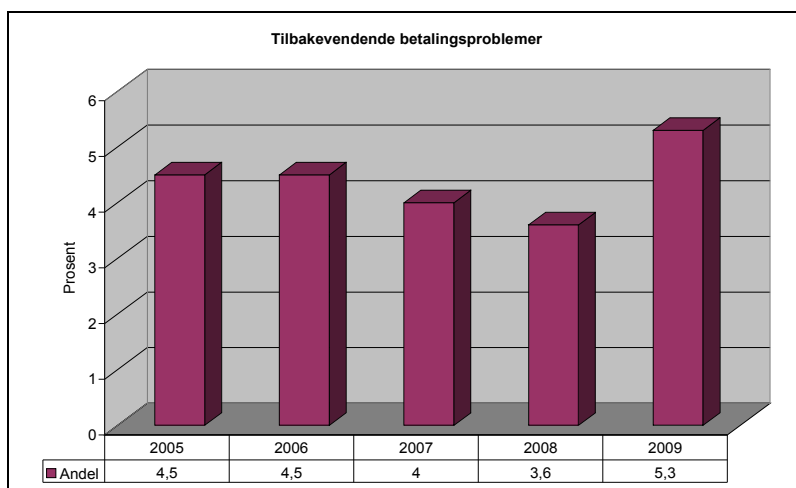
Siden 2005 har data vært samlet inn gjennom telefonintervjuer (CATI), og følgende formulering vært benyttet:

Har det i løpet av det siste året hendt at ditt hushold ikke har penger til å betale regninger eller lån ved absolutt siste forfall? Ja/Nei

Hvis ja: Har dette forekommet «en sjelden gang», «av og til» eller «ofte»?

De som oppgir «av og til» eller «ofte» defineres som husholdninger med tilbakevendende betalingsproblemer. En diskusjon av og begrunnelse for denne og tidligere definisjoner finnes i Poppe (2006).

¹⁹ Med de unntak som beskrevet i kapittel 1.

Figur 4-2: Tilbakevendende betalingsproblemer siste 12 måneder. Andeler. 2005 (N=1011), 2006 (N=833), 2007 (N=1732), 2008 (N=947) og 2009 (N=787).

Etter den nye definisjonen ble problemomfanget målt til 4,5 prosent i både 2005 og 2006. De laveste målingene ble rapportert i 2007 og 2008, henholdsvis 4 og 3,6 prosent. Estimater for 2009 er steget til 5,3 prosent. Denne økningen er statistisk signifikant²⁰, og stemmer overens med endringene i indikatorene fra Kredittilsynet.

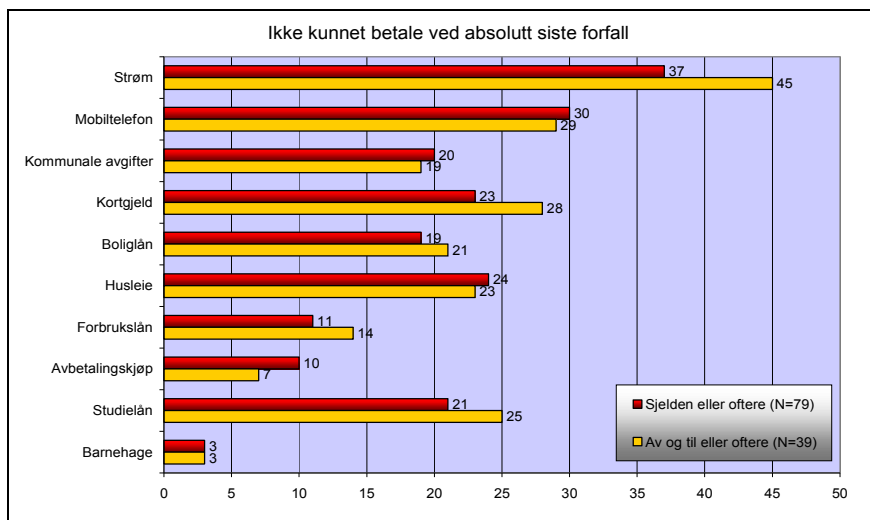
De lave målingene i perioden 2005-2008 skyldtes de gode økonomiske tidene i Norge som ga et historisk lavt nivå når det gjelder tilbakevendende betalingsproblemer i husholdningene. Nivået er fortsatt lavt, men vil etter all sannsynlighet stige de kommende årene. Det er betryggende at SIFOs indikator er tilstrekkelig følsom til å fange opp de gryende endringene i husholdningenes betalingssituasjon.

4.3 Problemregninger

En kan fort trekke den konklusjon at de regningstypene som blir misligholdt i husholdningene også er de som det er mest problematiske for husholdningene å dekke. Hvilke regningstyper som hyppigst blir misligholdt er imidlertid blant annet avhengig av hva slags utgiftsposter som er mest vanlige i husholdningene, samt hvordan ulike regninger blir prioritert. Utgiftstyper som gjelder samtlige husholdninger, slik som strøm, vil naturligvis oftere forekomme på statistikken over misligholdte regninger enn utgiftstyper som bare er aktuelle i et mindretall av husholdningene, slik som for eksempel utgifter til sykehusopphold. I tillegg vil husholdninger foreta egne prioriteringer av regninger. Slike prioriteringer er avhengige av en rekke forhold, blant annet hvor alvorlig konsekvensene er dersom man ikke betaler.

Med disse forbeholdene kan vi se nærmere på statistikken over hvilke typer regninger husholdningene oppgir at de ikke kunne betale ved absolutt forfall. Vi vil også sammenlikne prioriteringene med tilsvarende tall fra 2000 (Poppe 2001), 2005 (Poppe 2005) og 2007 (Tufte 2007).

²⁰ $p < 0,05$ (t-test).

Figur 4-3: Typer regninger som husholdningene har hatt problemer med å betale ved absolutt siste forfall. 2009. N = 79.

I figuren opereres det med to definisjoner av betalingsproblemer. Den videste definisjonen inkluderer alle som oppgir at de har hatt problemer med å betale regninger ved absolutt siste forfall, selv om dette kun har forekommet en sjelden gang. Den snevrere definisjonen inkluderer bare dem som oppgir at slike problemer har forekommet av og til eller ofte.

Figuren viser at strømregning og mobiltelefonregning er de regningstypene som flest har hatt problemer med å betale i tide. Dernest finner vi kortgjeld, husleie, studielån, boliglån og kommunale avgifter. At strøm ligger høyest skyldes nok først og fremst at dette, som nevnt, er en utgiftspost i praktisk talt alle husholdninger. I tillegg er det nok en utbredt oppfatning at det offentlige har ansvar for at alle får strøm slik at mislighold ikke får alvorlige konsekvenser.²¹ Mobiltelefon er også en utgiftspost i de fleste husholdninger og kan også være en regningstype som ikke prioriteres høyest i husholdningene.

Tabell 4-1: Typer regninger som husholdningene har hatt problemer med å betale ved absolutt siste forfall. 2000, 2005, 2007 og 2009.

	2000	2005	2007	2009
1	Elektrisitet (71)	Strøm (70)	Strøm (51)	Strøm (45)
2	Telefon (66)	Mobiltelefon (37)	Mobiltelefon (37)	Mobiltelefon (29)
3	Forsikring (56)	Komm. avg. (28)	Komm. avg. (32)	Kredittkort (28)
4	Husleie (37)	Kredittkort (28)	Kredittkort (30)	Studielån (25)
5	Studielån (29)	Husleie (24)	Boliglån (24)	Husleie (23)
6	Forbrukslån (27)	Studielån (21)	Avbetaling (21)	Boliglån (21)
7	Komm. avg. (26)	Forbrukslån (17)	Forbrukslån (20)	Komm. avg. (19)
8	Kredittkjøp (25)	Boliglån (9)	Studielån (18)	Forbrukslån (14)
9	Boliglån (19)	Avbetaling (9)	Husleie (15)	Avbetaling (7)
10	Barnehage (14)	Barnehage (9)	Barnehage (6)	Barnehage (3)
	N=73	N=43	N=66	N=39

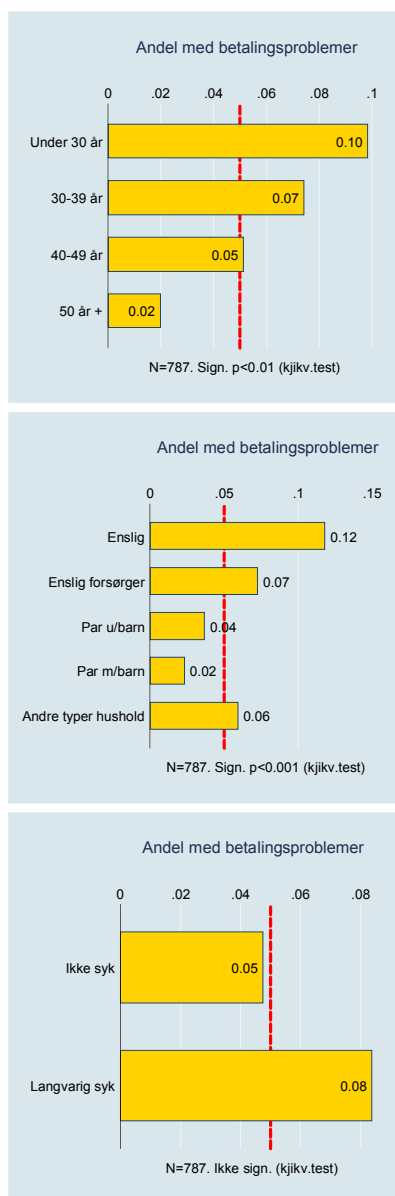
²¹ Kraftleverandører kan stanse strømleveringen hvis man unnlater å betale. Dette skal imidlertid varsles 14 dager i forveien, slik at man har tid til å gjøre opp regningen. Ved vesentlig betalingsmislighold kan hele avtalen med kunden sies opp. På den andre siden er oppfatningen om at det offentlige tar ansvar ikke urimelig fordi strømregningen vil være prioritert dersom man søker økonomisk bistand på sosialkontoret eller NAV.

Tabell 4-1 viser prioriteringene i fire SIFO-målinger fra 2000 og fram til i dag (jamfør Poppe 2001, 2005). Svarkategoriene er ikke identiske i de tre målingene, men gir likevel en indikasjon på utviklingen over tid. Det mest interessante trekket i tabellen er kontinuiteten i fordelingene. Strøm og telefon (mobiltelefon) er mest misligholdt i alle tre undersøkelsene.

En endring er at andelen blant husholdninger med problemregninger som oppgir at de ikke kunne betale strømregningen har sunket merkbart i de to siste målingene. I 2000 og 2005 var denne andelen rundt 70 prosent, den er nå sunket til 45 prosent. Forskjellen mellom hver av de to første målingene og den siste målingen er statistisk signifikant ($p < 0,05$). Dette tyder på at strømregningen i mindre grad utgjør blir misligholdt enn tidligere. Det kan kanskje være et uttrykk for at folk er blitt oppmerksomme på at strømselskapene er blitt mer konsekvente i sin håndtering av betalingsmislighold. Det går nå kortere tid fra mislighold til inkasso og eventuell kutting av strømmen enn det gjorde tidligere.

4.4 Hva virker inn på betalingsproblemer?

La oss se nærmere på hvilke faktorer som kan ha innvirkning på sannsynligheten for å ha alvorlige betalingsproblemer. De etterfølgende analysene er i første omgang bivariate analyser som må tolkes med forsiktighet når det gjelder å vise om det er årsakssammenhenger mellom fenomenene. Vi avslutter imidlertid med en multivariat analyse som gir et noe bedre grunnlag for slike konklusjoner.

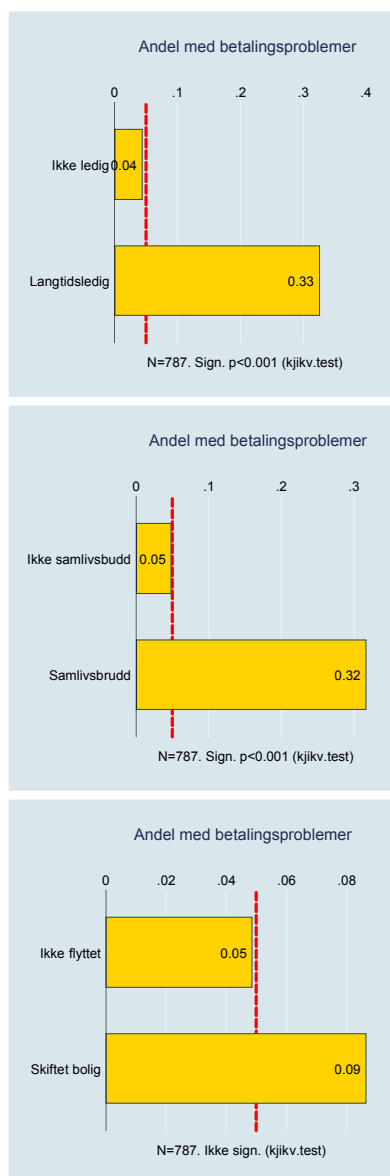
Figur 4-3: Betalingsproblemer etter alder, husholdstype og langvarig sykdom. Andeler. 2009.

Variabler som trekkes inn er i første omgang *alder* og *husholdstype*. Alder gir en indikasjon på hvor i livsløpet den enkelte husholdning befinner seg. Blant de yngste vil mange være i ferd med å etablere seg, de noe eldre husholdningene vil domineres av familier hvor oppdragelse av barn er en vesentlig oppgave. Blant de eldste vil barna stort sett ha forlatt hjemmet.

Vi ser av den øverste figuren til venstre at det er signifikante forskjeller mellom *aldersgrupper* når det gjelder det å ha tilbakevendende betalingsproblemer. Den yngste aldersgruppen skiller seg ut med større andel betalingsproblemer enn de andre. Dette kan reflektere at mange her er i etableringsfase og at lån i langt større grad er en del av «standardpakken» for unge husholdninger sammenliknet med eldre husholdninger (jf. Poppe & Böcker Jakobsen 2009).

Når det gjelder *husholdstyper* (den midterste figuren til venstre), er det spesielt enslige og enslige forsørgere som peker seg ut seg med en høyere andel som har tilbakevendende betalingsproblemer sammenliknet med de andre husholdstypene.

Derne ser vi på en del indikatorer for ulike *hendelser* som husholdningen har blitt utsatt for det siste året. En vesentlig hendelse av denne typen er *langvarig sykdom*. Mange undersøkelser tyder på at det er en sammenheng mellom helse og betalings- og gjeldsproblemer (se f.eks. Jacoby 2002). Retningen på sammenhengen kan imidlertid være vanskelig å avgjøre. En svensk undersøkelse av Ahlström (1998; 1998) tyder på at den primære årsaksretningen er at gjeldsproblemer påvirker helsen. Vi bør derfor være forsiktig med å fortolke helse som en faktor som bidrar til å forklare utbredelsen av betalingsproblemer, selv om en slik sammenheng åpenbart også forekommer. Den nederste figuren til venstre viser at andelen som har tilbakevendende betalingsproblemer er betydelig høyere blant dem som rapporterer om langvarig sykdom enn blant andre, men denne forskjellen er ikke statistisk signifikant.

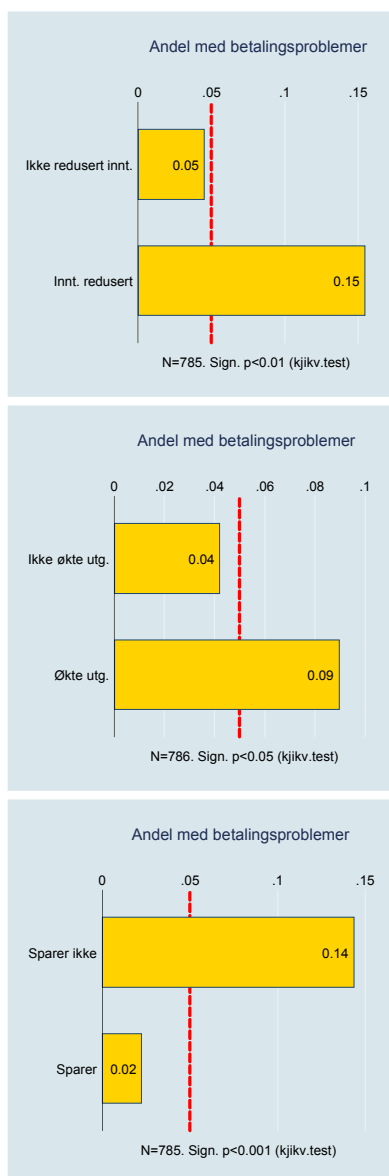
Figur 4-4: Betalingsproblemer etter langtidsledighet, samlivsbrudd og skifte av bolig. Andeler. 2009.

I Figur 4-4 trekker vi inn en rekke andre livshendelser som kan tenkes å virke negativt inn på risikoen for å få betalingsproblemer. Den første av disse er langvarig arbeidsledighet. Arbeidsledighet har slått ut signifikant i tidligere analyser og er en spesielt interessant variabel i og med at arbeidsledighetstallene er i ferd med å øke. Vi finner i tråd med tidligere analyser at det er en statistisk signifikant større andel med betalingsproblemer blant langtidsarbeidsledige i vårt datamateriale. Forskjellen er imidlertid langt mer dramatisk enn tidligere. Omtrent en av tre langtidsarbeidsledige rapporterer at de har tilbakevendende betalingsproblemer. Dette kan være uttrykk for at sammensetningen i denne gruppen har endret seg drastisk fra tidligere. Alternativt eller kombinert med dette kan det også tenkes at langvarig ledighet i større grad enn tidligere eksponerer personer for økonomisk risiko.

Samlivsbrudd er også en faktor som kan tenkes å påvirke folks betalingsevne. For mange innebærer et samlivsbrudd å gå fra et hushold med flere inntekter til å etablere et nytt hushold basert på kun en inntekt. Den midterste figuren i Figur 4-4 viser sammenhengen mellom betalingsproblemer og samlivsbrudd. I motsetning til i 2007 viser analysen at de som har vært gjennom et samlivsbrudd siste år har en betydelig større sannsynlighet for å ha tilbakevendende betalingsproblemer enn de som ikke har opplevd dette. Omtrent en av tre i den førstnevnte gruppen rapporterer tilbakevendende betalingsproblemer. Dette representerer også en dramatisk endring i forhold til tidligere undersøkelser på 2000-tallet.

En siste hendelse er *skifte av bolig*, som også kan medføre økte økonomiske belastninger for en familie. Analysen gir imidlertid ikke noe grunnlag for å hevde at dette er en risikofaktor på det nåværende tidspunkt.

Analysene i Figur 4-4 indikerer at situasjonen er i ferd med å endre seg til det verre for husholdninger som har vært utsatt for alvorlige livshendelser og av den grunn har fått endret sine økonomiske rammebetingelser. Analysene viser særlig hvor sentral betydning arbeidsledigheten er for husholdningenes økonomiske bæreevne.

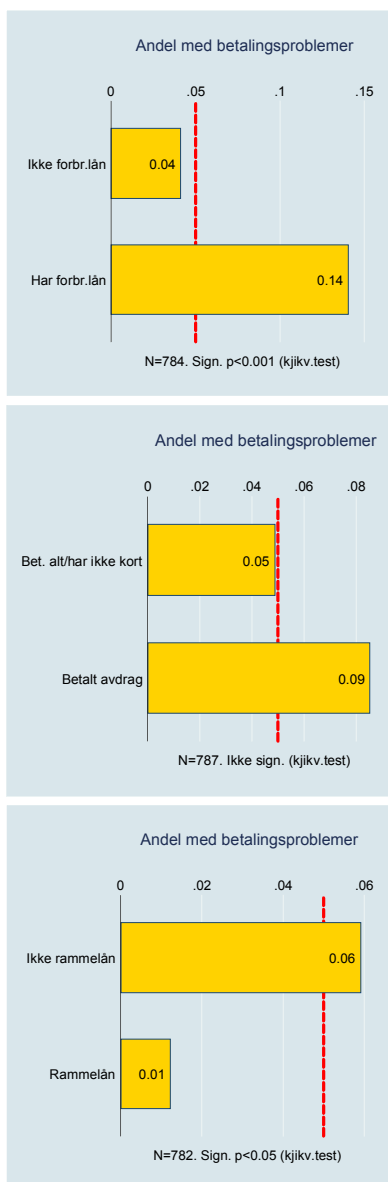

Figur 4-5: Betalingsproblemer etter om husholdningen har fått redusert inntekt, økte utgifter og sparing. Andeler. 2009.

Merkbar *inntektsreduksjon* og *utgiftsøkning* i husholdningen kan være faktorer som øker risikoen for å alvorlige betalingsproblemer. Uten at våre analyser kan si noe om årsaksretningen, bekrefter i hvert fall Figur 4-5 inntrykket av at andelen husholdninger som har tilbakevendende betalingsproblemer er høyest blant de husholdninger som har opplevd merkbar redusert inntekt eller merkbar økning i utgiftene.

Det er husholdningenes evne til å mestre slike endringer i økonomien som er avgjørende. Gulbrandsen (2007) finner for eksempel at av de husholdninger som fikk uforutsette utgifter på 10 000 kroner eller mer, så hadde flertallet – tre av fem – pengene disponible. 27 prosent måtte imidlertid låne pengene – 3 prosent tok opp forbrukslån og 9 prosent lån med sikkerhet i bolig.

Det å ha buffere i form av *økonomiske reserver* til overs reduserer selvfølgelig sannsynligheten for å ha betalingsproblemer. I tråd med dette viser den nederste figuren at andelen med tilbakevendende betalingsproblemer er lavest blant de husholdningene som har satt av penger til sparing.

Figur 4-6: Betalingsproblemer etter forbrukslån, kredittkortinnbetaling og om husholdningen har rammelån. Andeler. 2009.

Figur 4-66 viser hvorvidt kredittfinansiert forbruk i husholdningene representerer risikofaktorer for å få alvorlige betalingsproblemer. I tråd med analysene i kapittel tre bruker vi tre indikatorer på slikt forbruk: om man har *ordinære forbrukslån* eller ikke, om man har *kredittkortgjeld* (i betydningen at man ikke nedbetaler hele regningen fra kredittkortselskapet) og om man har *rammelån* eller ikke (i og med at en ikke ubetydelig del av slike lån benyttes til forbruk).

Av alle disse tre faktorene er det de tradisjonelle indikatorene på kredittfinansiert forbruk som slår ut i analysene. De som har ordinære forbrukslån og de som kun har betalt deler av kredittkortregningen har større sannsynlighet for å ha betalingsproblemer enn andre. Sammenhengen for kredittkortbruk er imidlertid ikke sterk og heller ikke statistisk signifikant.

Det å ha rammelån gir et interessant utslag i våre analyser. Det er de som ikke har rammelån som er mest tilbøyelig til å ha tilbakevendende betalingsproblemer. Dette kan henge sammen med at det antakelig er ressurssterke husholdninger som har slike lån, men også at husholdninger med rammelån har en økonomisk buffer de kan trekke på dersom økonomien blir strammere.

4.5 Multivariat analyse

For å få et mer fullstendig bilde av hvilke faktorer som påvirker betalingsproblemer har vi foretatt en multivariat analyse hvor samtlige variabler i de bivarierte analyse, med unntak av sparing, er tatt med. I tillegg er husholdsinntekt inkludert. Resultatene er vist i Tabell 4-2.

Tabell 4-2: Logistisk regresjonsanalyse over sannsynligheten for å tilbakevendende betalingsproblemer. Oddsratioer. 2009.²²

Modell	1	2	3	4	5
Alder	0,953	0,952	0,958	0,957	0,958
Enslig u/barn ²³	2,452	0,986	1,060	1,154	1,182
Enslig m/barn ²³	1,587	0,997	0,778	0,994	0,938
Par m/barn ²³	0,456	0,785	0,703	0,739	0,692
Husholdsinntekt		0,997	0,996	0,997	0,997
Bolig-/studie-/billån			1,264	1,007	1,017
Forbrukslån			2,969	3,099	3,059
Kredittkortgjeld			1,747	1,702	1,807
Rammelån ²⁴			0,534	0,595	0,623
Sykdom				1,371	1,237
Langtidsledig				7,760	6,861
Samlivsbrudd				3,638	3,653
Ny bolig				1,059	1,071
Inntektsreduksjon					2,794
Utgiftsøkning					1,708
N	787	778	770	770	767
Pseudo-R ²	0,10	0,14	0,19	0,24	0,24

Av de variablene som er inkludert i analysen, er det alder, arbeidsledighet, husholdningsinntekt og det å ha forbrukslån som slår signifikant ut.

For det første er det mer sannsynlig at husholdningene har betalingsproblemer jo yngre hovedpersonene i husholdningen er. Dette kan reflektere at mange her er i etableringsfase og at lån i langt større grad er en del av «standardpakken» for unge husholdninger sammenliknet med eldre husholdninger (jf. Poppe & Böcker Jakobsen 2009).

For det andre er sannsynligheten for å ha betalingsproblemer mindre jo høyere *husholdsinntekten* er. Høy inntekt gir mindre risikoutsatthet og også større evne til å takle økonomiske nedgangstider.

For det tredje har husholdninger med *forbrukslån* betydelig mye høyere sannsynlighet for å ha gjeldsproblemer enn de som ikke har forbrukslån. Hvis vi tar i betraktning den betydelige økningen i forbrukslån de senere årene, kan dette medføre at flere husholdninger er i risikonen dersom krisen forverres framover.

²² Fargen på feltet rundt koeffisienten markerer signifikansnivå i henhold til Wald-test. Hvitt felt: ikke signifikant ($p > 0,05$). Gult/lyst grått felt: $p < 0,05$. Oransje/mellomgrått felt: $p < 0,01$. Rødt/mørkt grått felt: $p < 0,001$.

²³ Koeffisientene for *familietyper* (enslig u/barn, enslig m/barn og par m/barn) er alle i forhold til par u/barn.

²⁴ Variabelen *rammelån* er kun målt for halvparten av respondentene. For å unngå å miste halvparten av observasjonene er observasjoner uten informasjon om rammelån kodet til 0 pluss at det tatt inn en variabel kalt *missing på rammelån*. Denne er kodet 0 dersom det er informasjon om rammelån og 1 hvis det ikke er informasjon.

For det fjerde øker sannsynligheten for å ha betalingsproblemer dersom man har vært *langtidsledig* i løpet av det siste året. Analysene viser hvor sentral betydning arbeidsledigheten er for husholdningenes økonomiske bæreevne. Dersom arbeidsledigheten stiger betydelig framover, kan dette føre mange husholdninger ut i et økonomisk utføre.

5 Konklusjon

Bakteppet for analysen av husholdningenes økonomiske situasjon er den internasjonale finanskrisen. Denne har medført at husholdningenes økonomiske rammebetingelser har endret seg betydelig de siste to årene. Finanskrisen med etterfølgende realøkonomiske virkninger gjør at situasjonen er mindre lys. Samtidig har ikke krisen rammet Norge så hardt som land vi kan sammenlikne oss med. Gjeldsbyrden i husholdningene er relativt høy og en rekke husholdninger har høy belåning i forhold til verdigrunnet. Det gjør disse husholdningene risikoutsatte og med synkende boligpriser og høyere arbeidsledighet vil trolig flere husholdninger på sikt få betalingsproblemer. Situasjonen ser imidlertid ut til å være mindre kritisk enn under gjeldskrisen 1988-1993.

Når det gjelder *generelle indikatorer på husholdningenes økonomiske situasjon*, er det et mindre entydig mønster i årets undersøkelse enn 2007-undersøkelsen. Først og fremst viser undersøkelsen at det har funnet sted få endringer i perioden når det gjelder andel som har hatt merkbar reduksjon i inntekt og/eller merkbar økning i utgifter. Derimot kan undersøkelsen tyde på at det er en høyere andel av husholdningene som sparer og/eller har nedbetalt ekstraordinære avdrag på lån og en tilsvarende lavere andel som har tatt opp nye lån.

Resultatene kan tyde på at enslige og enslige forsørgere er mer risikoutsatt enn andre grupper. Sammenliknet med andre husholdstyper er det flere enslige som har hatt merkbar reduksjon i inntekt, og betydelig flere enslige forsørgere som har opplevd merkbar økning i utgifter. Vi ser også at det er færre enslige som har spart siste år, som har nedbetalt ekstra på lån eller som har tatt opp nye lån. Mønsteret for enslige forsørgere varierer imidlertid noe. Det er færre i denne gruppen som sparer, men flere som har nedbetalt ekstra på lån.

Ser vi forskjeller mellom aldersgrupper, finner vi at yngre hushold er overrepresentert blant dem som har hatt en merkbar økning i utgifter. Samtidig er det også flere blant de yngste som har nedbetalt ekstra på lån og som har tatt opp nye lån.

Når det gjelder opptak av *forbrukslån og kredittkortlån* har det funnet sted interessante endringer siden 2007. Andelen som har forbrukslån er omtrent som tidligere, men både andelen som har brukt kredittkort og andelen som har rammelån er betydelig høyere enn ved forrige måling.

Det er den eldste aldersgruppen som skiller seg ut ved å ha betydelig mindre forbrukslån enn andre aldersgrupper. Derimot er det lite som skiller aldersgruppene når det gjelder bruk av kredittkort. Aldersgruppene over 30 år har i langt større grad rammelån enn de som er under 30 år.

Enslige forsørgere er den familietyperen hvor flest har forbrukslån (nesten en av tre) og de har også i noe større grad enn andre benyttet kredittkort. De er også overrepresentert, sammen med enslige, når det gjelder ikke å ha nedbetalt hele kredittkortgjelden ved første forfall. Når det gjelder rammelån, er det påfallende at så mange i gruppen av enslige har slike lån.

Indikatoren for *betalingsproblemer* viser at 5,3 prosent av husholdningene oppgir at de av og til eller ofte har opplevd at husholdningen ikke har hatt penger til å betale regninger eller lån ved absolutt siste forfall. Det er spesielt strømgjeld, mobiltelefon, kortgjeld, husleie og studielån som utgjør problemgjeld.

Nivået for betalingsproblemer i 2009 er noe høyere enn målingene i perioden 2005-2008. Nivået er imidlertid fortsatt lavere enn det som har vært målt i SIFO-undersøkelser på 1990-tallet. Den lille økningen i SIFOs indikator stemmer godt overens med endringer i Kredittilsynets boliglånstatistikk, tapstall fra finansieringsinstitusjonene og inkassostatistikken.

Våre analyser avdekker fire potensielle risikofaktorer for betalingsproblemer: For det første er det mindre sannsynlig at husholdningene har betalingsproblemer jo *eldre* hovedpersonene i husholdningen er. For det andre er sannsynligheten for å ha betalingsproblemer mindre jo høyere *husholdsinntekten* er. For det tredje har husholdninger med *forbrukslån* betydelig mye høyere sannsynlighet for å ha gjeldsproblemer enn de som ikke har forbrukslån. Hvis vi tar i betraktning den betydelige økningen i forbrukslån de senere årene, kan dette medføre at flere husholdninger er i risikozonen dersom krisen forverres framover. For det fjerde øker sannsynligheten for å ha betalingsproblemer dersom man har vært *langtidsledig* i løpet av det siste året. Analysene viser hvor sentral betydning arbeidsledigheten er for husholdningenes økonomiske bæreevne. Dersom arbeidsledigheten stiger betydelig framover, kan dette føre mange husholdninger ut i et økonomisk uføre. En vesentlig variabel mangler i analysene, nemlig hvor mye gjeld husholdningen samlet sett har. Tidligere analyser viser at dette øker risikoen for å ha betalingsproblemer.

Hvilket inntrykk gir dette samlet sett av den finansielle risikosituasjonen i norske husholdninger? Omfanget av betalingsproblemer i husholdningene synes å snu fra å ha vært på et svært lavt nivå. SIFOs analyser synes her å være i tråd med Kredittilsynets og Norges Banks analyser.

Ennå er ikke situasjonen alarmerende, men den økonomiske utviklingen framover blir avgjørende. SIFOs tall viser at enkelte grupper er mer risikoutsatte enn andre. Dette gjelder først og fremst yngre husholdninger og husholdninger med enslige og enslige forsørgere. Nivået for betalingsproblemer kan øke dramatisk dersom de økonomiske rammebetingelsene for husholdningene i form av arbeidsledighet, rentenivå og boligpriser går i negativ retning. Foreløpig lettes situasjonen for husholdningene ved at rentenivået er lavt.

Et annet moment er den sterke veksten i forbrukslån og kredittkortbaserte lån. Veksten i forbrukslån ser foreløpig ikke ut til å ha økt omfanget av betalingsproblemer, men våre analyser viser likevel at det å ha forbrukslån virker sterkt inn på sannsynligheten for å ha betalingsproblemene.

Litteratur

- Ahlström, Richard. 1998. Overindebtedness Affects Health - what are the costs to Society? *Money Matters* (2/98):18-22.
- . 1998. *Overindebtedness, health and quality of life - A study of over-indebted individuals in Sweden*. Paper på konferansen Nordisk Kon-sumentforskning, Lillehammer 11-14 november 1998.
- Calder, Lendol. 1999. *Financing the American Dream. A Cultural History of Consumer Credit*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Gulbrandsen, Lars. 2007. *Gjeld til å bære? Norske husholdningers gjeld og lånelyst sommeren 2006*. Oslo: Norsk institutt for forskning om opp-vekst, velferd og aldring.
- Jacoby, Melissa B. 2002. Does Indebtedness Influence Health? A Preliminary Inquiry. *Journal of Law, Medicine & Ethics* 30:560-571.
- Kreditttilsynet. 2008. *Boliglånsundersøkelsen 2008*.
- . 2009. *Årsrapport 2008*.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna, Iain Ramsay, and William Whitford. 2003. Introduction. In *Consumer Bankruptcy in Global Perspective*, edited by J. Niemi-Kiesiläinen, I. Ramsay and W. Whitford. Portland: Hart Publishing.
- Norges Bank. 2008. *Finansiell stabilitet 2/2008*.
- Norges Bank. 2009. *Finansiell stabilitet 1/2009*.
- Poppe, Christian. 2001. *Betalingsproblemer 1999-2000*. Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning.
- . 2005. *Husholdningenes betalingsproblemer i oppgangstider*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- . 2006. *Husholdningenes økonomiske situasjon*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Poppe, Christian og Turf Böcker Jakobsen. 2009. *Lånefest? Betydningen af kreditfinansieret forbrug blandt udvalgte grupper i den danske middelklasse*. København: Thomson Reuters.
- Tufte, Per Arne. 2007. *Husholdningenes økonomiske situasjon 2007*. Prosjektnotat nr. 3-2007. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- . 2005. *Gjeldsordning som fortjent? En studie av oppfatninger om rettferdige levekår under gjeldsordning*. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.